

Srečanja z Jakopičem

(Listi od nekoč in danes)

Ob tridesetletnici smrti Riharda Jakopiča in ob osemdesetletnici življenja Miroslava Krleža.

Bratko
Kreft

V mojem kabinetu na SAZU stoji na lesenem podstavku majhen kip Jakopičeve glave iz mavca. Ko mi je bilo pred leti dano na voljo, da si poživim takrat še stare, ovenele, kdove kdaj zadnjič pleskane stene s podobami, in da prekrijem z njimi tudi grozljive razpoke, ki so nastale pri poglobljanju tal v pritličju in kleti, da bi dobili nove prostore za knjižnico in arhiv, sem vzel v podstrešnem utesnjenem skladišču predsedstvene stavbe najprej ta kip. Med podobami, različne starosti in stilov, ki so priromale na SAZU z raznih koncev in krajev, sem pri premetavanju odkril še portret Jakopiča v barvah. Kip je stal osamljen in izgubljen v kotu podstrešnega okna, portret v barvah pa je bil nekje sredi med pokončno zloženimi starimi slikami, ki so priromale sem kdove iz kakšnih nekdanjih meščanskih salonov ali celo grajskih dvoran. Živimo v utesnjenih prostorih in marsikaj potrpežljivo čaka, da dobi svoj pravi prostor. V polmraku podstrešnice nisem takoj spoznal portretiranca. Najprej me je zamikal dovolj lep okvir. Šele ko sem sliko potegnil iz vrste, sem spoznal portretiranca. Kdo ga je naslikal, sem zvedel šele pozneje, ker nekoliko zabrisanega podpisa nismo mogli razrešiti. Šele Božidar Jakac mi je povedal, da je delo Olafa Globočnika. Na portretu je letnica 1941.

Kip je naredil pokojni Smerdu v času svojega akademskega študija. Oba portreta sem prenesel takrat sam v Inštitut za slovenski jezik. Za kip, ki sem ga postavil v svoj kabinet, sem si privlekel s podstrešja tudi leseni podstavek. Ne vem, komu je bil kdaj namenjen. Jakopiču vsekakor ne, saj je Smerdujevo akademsko delo stalo v kotu podstrešnega okna. Podstavek je celo prevelik in pretežak za Smerdujev kip doprsnega Jakopiča v zmanjšani velikosti. Kljub temu te ta nesorazmernost sčasoma niti ne moti. Kip je umetniško skromnejše delo. Smerdu ga je ustvaril še v svoji učni dobi na akademiji za likovno umetnost. Kljub temu te ob vsakem pogledu spomni na moža — umetnika in svojevrstnega misleca, ki je ves živel, gorel in ustvarjal iz sebe, iz svoje zemlje, iz slovenskega sveta. Posvečal mu je svoja doživetja, spoznanja in ustvarjanja od hipa, ko se je nekoč mlad v tujini zavedel, kje so pravi viri in korenike njegove umetnosti. Vsa svoja prizadevanja, vse svoje ustvarjalne sile je posvečal enemu samemu visokemu smotru: s svojim delom povečati s poezijo barv rodni svet med svetove, s svojo umetnostjo govoriti o njem domu in tujini. Kadar pa mu ni bila slika dovolj, je segel še po peresu in spravil v pisano besedo razborite in udarne misli o poslanstvu in hotenjih svoje umetnosti in slovenske likovne umetnosti sploh. In kadar je javno povzdignil svoj glas ali kadar se mu je razvezala misel v besedo iz oči v oči s komurkoli, mu je včasih glas zadrhtel. Zdaj zdaj je celo grozljivo zazvenel kakor kakšnemu biblijskemu očaku. Čutil si, kako

mu je v srcu kri zavrela v gnev zoper razmere in ljudi, ki so topo in brezčutno hodili mimo njega, mimo umetnosti, ki mu je bila najvišji izraz človekove biti, hodili sami mimo sebe.

Kdo ga je za življenja poslušal?

Kdo slišal?

Malo, malo jih je bilo.

Danes leži nem v skromnem grobu na Žalah.

Nem?

Slike govore iz dneva v dan glasneje, in kar je ob njih še zapisal z besedo, nihče ne more več zbrisati. Lahko gredo topci mimo njegovih podob, slepci lahko spregledajo, kar je napisal, in gluhci preslišijo glas njegovih besed — njegove podobe in napisane misli govore vsem v brk, ker žive tudi brez njih.

Nekoč in zdaj in jutri.

Prvič sem ga srečal nekje v pozni jeseni leta 1925 na stopnicah Delavskega doma. Stanoval je v prvem nadstropju. V drugem nadstropju nad njegovim stanovanjem je bil sedež delavske kulturne organizacije »Svobode«. Tudi zveza »rdečih« železničarjev je imela tu svojo pisarno. Čez dvorišče je vodila pot v dve skromni pritlični sobici, v katerih sta bili uredništvo in uprava Delavsko-kmečkenga lista, legalnega tednika ilegalne komunistične stranke. Obe sobici sta imeli okno na vrt in dvorišče hiše, ki je imela izhod v Salendrovo ulico. Ta prehod skozi okni na tuje dvorišče in vrt, od tam pa skozi vežo nasprotne hiše, je prišel velikokrat prav, kadar je prihrumela policija plenit list in aretirat urednika ter pri tem prijela še koga drugega, ki je bil tam. Vodja gostilnice »Žedom« (»Železničarski dom«), ki je bila takoj ob vhodu na desni, sodrug Baznik (kakor smo si rekli takrat) ali kdo drug iz njegove družine, je hitro dal na ta ali oni način znamenje, da prihaja policija, in če je kdo takšnih, ki ga ne sme najti v uredništvu, naj pač skoči skozi okno in jo naj popiha čez tuje dvorišče in vežo v Salendrovo ulico, od tam pa, kakor mu kaže.

Policija dolgo ni odkrila tega zasilnega izhoda. Tako je nekoč skočil skozi okno na drugo stran tudi gimnazijec Boris Kidrič, ki je hodil v uredništvo brat razne domače in tuje delavske časnike. Najrajši je prebiral glasilo nemške KP »Die rote Fahne«, ki je bila res dobro urejen dnevnik s pestro kulturno stranjo. Ker je dvorišče »Žedoma« sorazmerno veliko, so se umiki skozi okno skoraj zmeraj posrečili, če je prišlo znamenje pravočasno. Dvorišče je Baznikova družina vzdrževala kolikor toliko v čišči in redu. Skozi mrežo odtočnega kanala je v jugovini puhtel neogiben smrad, da ti je udarjalo v nos in dražilo tudi manj občutljiva vohala. Stara hiša, ki so jo pred leti nekoliko obnovili, ima visoko zgoraj na čelju lep, obnovljen ornament, v katerem je bil brzkone nekoč grb nekdanjega aristokratskega lastnika, spodaj pa je danes še vzdana plošča z napisom, ki spominja mimoidoče, da je bilo tu nekoč središče revolucionarnega gibanja. Več desetletij je bila pri meščanih in malomeščanih, še bolj pa pri policiji in oblasti, na zelo slabem glasu, saj je bila shajališče družbi nevarnih in »politično pokvarjenih« ljudi. Ko je imela nekaj časa v ljubljanskem mestnem svetu Zveza delovnega ljudstva večino, je bil za župana socialist dr. Perič. Zaradi te hiše, katere lastnik je bila strokovna (sindikalna) organizacija železničarjev, ki so veljali takrat v Ljubljani za najnaprednejše zastopnike delavstva, je

dobil nekdanji trg patricijev in aristokratov ime Marxov trg, kar je silno razburjalo ljubljansko gospodo. Nič manj kakor »rdečkarska« večina v občinskem svetu in njen župan. Ko je oblast občinski svet razpustila, odslovila dr. Periča in postavila svojega komisarja, je nekega dne izginilo tudi Marxovo ime z uličnega napisa in hišnih tablic. Vrnili so trgu, ki se je nekoč imenoval tudi Turjaški trg, ime Novi trg, ki ga nosi še danes. Ali bi ne bilo bolje, da bi mu bila naša revolucija vrnila Marxovo ime, ki so mu ga dali nekoč zastopniki ljubljanskega razredno zavednega proletariata in ilegalne komunistične stranke, saj je bila ta hiša središče slovenskega in podružnica jugoslovanskega revolucionarnega gibanja? Ali ni preveč protislovno (morda celo že smešno), da nosi Marxovo ime trg pred sodiščem, kjer stoji na Peruzzijevem znamenitem podstavku z vilo slave, ki se je nekoč klanjala kipu cesarja Franca Jožefa, Kosov kip Miklošiča, ki ga ob slavnostnih dneh osvetljuje žaromet s sodiščne strani? S preimenovanjem nekdanjega Miklošičevega trga v Marxov trg ni bila storjena usluga ne Marxu ne Miklošiču. Ali ne sodi Marxovo ime bolj trgu, kjer stoji hram, ki je še zmeraj dovolj zgovorna, dovolj častna in zgodovinska priča revolucionarne preteklosti?

V tem rdečem sršenovem gnezdu, kakor so ga imenovali nasprotniki, je skromno živel s svojo družino — tudi proletarec med proletarci — subtilni, za pravico in krivico izredno občutljivi umetnik — impresionist Rihard Jakopič. Živel zase, se bil za slovensko likovno umetnost in njene zastopnike, bil za svoj gmotni položaj, ustvarjal in tudi osebno prizadet razmišljal o usodi umetnika v majhnih, nerazvitih, ozkosrčnih in od malomeščanskih predsodkov košato cvetočih razmerah.

Ko so se na začetku svoje poti mladi impresionisti z Jakopičem na čelu »prevzeti od hrepenenja in navdušenja«, kakor je pozneje zapisal v »opomin slovenskemu narodu« Rihard Jakopič, pripravljali na svoje poslanstvo v domovini, ko so si razbistrili pamet in zbirali svoje moči, »da dajo narodu, kar je njegovemu duhu potrebno, kot je telesu kruh,« je »ugledni ljubljanski gospod, občinski svetnik, podžupan itd., notar dr. Gogala« gromoglasno vzkliknil: »Mi Slovenci ne potrebujemo umetnosti!« In rodoljub, deželni odbornik in referent za prosveto in umetnost gospod Murnik se mu je priključil: »Zdaj podpiramo enega muzkontarja na dunajskem konservatoriju in enega kmeta iz Sorice, ki se uči v Gradcu malarije . . . To je za nas Kranjce zadosti.«

Tisti kmet iz Sorice je bil Ivan Grohar.

Takrat je Cankar, ki je prvi med rojaki zapel hvalnico našim impresionistom, napisal tudi svoje »Tujce«.

Njim, sebi in dolini šentflorjanski.

V opomin in spomin.

In v sramoto.

Hiša je stara in takrat so bila stopnišča zaradi varčevanja nerazsvetljena. Brleča električna luč je bila le na visokem stropu v pritličju in dveh nadstropjih. Njen slaboten odsev je komaj dosegel začetek stopnišča. Še podnevi je bil tu mrak, da si moral zmeraj oprezno stopati po zglodanih stopnicah, če si se hotel povzpeti v prvo ali drugo nadstropje.

Jakopiča sem poznal dotlej le po fotografiji, ki jo je objavil Izidor Cankar v »Obiskih«. Fotografija kaže tam prikupljivega moža v zreli dobi, s polno močjo, vero vase in v prihodnost. V jeseni leta 1925, ko sem po

enoletnem študiju na dunajski univerzi prišel v Ljubljano, je bila njegova vnanja podoba že precej drugačna. Nekega poznega popoldneva sem na ovinku, ki ga naredijo stopnice v drugi polovici prehoda v prvo nadstropje, zagledal moža v temnem klobuku s širokimi krajci, z zamišljenim pogledom, dolgimi lasmi in košato dolgo brado. (Takšno brado je takrat nosil v Ljubljani samo še slavist prof. dr. Rajko Nahtigal.) V mraku je bila njegova pojava kar skrivnostna. Kakor da mi prihaja nasproti nekdo, ki ni iz tega časa in sveta. Jakopič je stal nenadoma pred menoj, kakor da je padel z neba.

Bolj privid, kakor resničnost vsakdana.

Korak se mi je za hip ustavil in oči so se strmo zapičile vanj.

V zadregi in presenečenju, v strahu in spoštovanju.

Bržkone je moral biti moj pogled, poln začudenja in preplašenega presenečenja zanj precej nenavaden, da ne rečem kaj hujšega.

Zamrmral sem pozdrav.

Odzdravil je mimogrede in šel zamišljen in zaprt vase po stopnicah dol. Gledal sem, nadobuden dvajsetletnik, za njim, kakor da sem prikovan na stopnišče, dokler ni izginil v prostrani veži, ki je na desno peljala na cesto, na levo pa na dvorišče nevarnega uredništva, javk in smrdljivega kanala.

Jakopič je bil srednje postave, vendar se mi je zdel ob tem prvem srečanju večji, kakor je bil v resnici. Nemara zaradi tega, ker sem ga zagledal, ko sem stal na spodnjih stopnicah, sam pa je prihajal od zgoraj. Srečanje me je tako prevzelo in se mi tako vtisnilo v spomin, da ga vidim še danes. Zdel se mi je kot dolgolasi in dolgobradi modrec iz starih, davnih časov in ne zgolj slikar včasih že kar fantastičnih barvnih kompozicij, kjer sta figurativnost in predmetnost prepredena in zastrta z neko sanjsko, iz barve v barvo se prelivajočo skrivnostno tančico.

A ni tenčica in tudi ni samo razsipje barv.

Privid je in videnje iz življenja in človeka, ki sta tu in s tega sveta. In vendar — v resnici nista niti le privid ali celo v glasbo barv prelit sen, marveč v barvah poetizirana stvarnost, videna, doživeta in ustvarjena z očmi realizma notranjega vida, fantastična, kakor so fantastični nekateri odstavki pri Dostojevskem ali Gogolju. Toda kaj bi segal drugam: sorodne fantastike je dovolj tudi pri Cankarju. Podobe slikarja — stvarnika so, ki ne vidi le vnanjih barv v mraku ateljeja ali v sončni luči belega dne kakor navadni zemljani. Z močjo svojih telesnih in duhovnih oči predira z rentgenskimi žarki navdiha skozi surovo skorjo vsakdanjosti do skrivnostne biti človeka in vsega stvarstva.

Kakor vsi veliki umetniki in misleci.

Po tistem prvem srečanju sem videl Jakopiča še velikokrat. Kljub naslednjim pogostim srečanjem skozi leta in leta, zlasti še ko sem se nekje v začetku tridesetih let seznanil z njim v kavarni »Zvezda« — podoba prvega srečanja se je neizbrisno vtisnila v spomin do današnjega dne. Izraz njegovega obličja, njegove kretnje, besede, ki jih je zapisal ali le rekel, vse, kar je ustvaril, se sklada z njegovo lastno podobo, ko drži v levici paleto z dvema čopičema, desnica s čopičem pa je visoko v gibu skrivnostnega in že kar grozljivega michelangelovskega ustvarjalnega zaleta, ki ga izpričuje še odločna drža zgornjega telesa. Leva rama se je nekoliko nagnila, desna

pa se je z gibom roke dvignila. Brada je mogočna, veličastna, očakovska. Nad visokim čelom košatijo glavo dolgi lasje. Vihra zaleta je ob desni senci vzgibnila čop las v pramen, kakor da plapolala iz skritega ognja, katerega zubelj je predrl stene nadčelja in temena. Oči zro zamaknjeno v nevidno podobo, ki jo ima v delu. Zro strmo in ostro. Predirno preverjajo, primerjajo in tehtajo stvariteljski privid z uresničevanjem njegove podobe na slikarskem platnu.

Poznejša srečanja z njim in njegovimi deli so mi njegovo obličje še poglabljala in s podrobnejšimi potezami spopolnjevala. Bistvo človeka in umetnika je prihajalo počasi, a vedno močneje do svoje celotne podobe.

Živi v meni, dokler mi ne bo ugasnil zadnji dih.

Vsa poznejša bolj ali manj bežna srečanja v tistih letih prvega vtisa o izredni, a ne zmeraj lahko dojemljivi Jakopičevi osebnosti, niso zmanjšala. Včasih so ga celo z nekimi prej neopaznimi, tenkimi, celo pretanjenimi potezami dopolnjevala in plemenitila. Tako se je od srečanja do srečanja nizala duševno in telesno poteza na potezo in rastla vedno bolj v plastično, monumentalno pojavo prve genialne osebnosti slovenske likovne umetnosti, ki ima po vsem svojem ustvarjalnem delu, po vseh izvršenih ali tudi le začrtanih prizadevanjih, po mislih, čustvih in besedah, ki jih je Jakopič razsipaval v razgovoru, v barvah na slikarskih platnih ali v pisani besedi, nič manj pa po svojem boju slovenskega umetnika in človeka, po boju in trpljenju — nekaj edinstvenega in enkratnega.

V njem je kakor v malokomu živel nemirni in hkrati blagi demon ustvarjalnega genija.

Po vsem, kar je bil in kar je in kar bo tudi ostal, dokler bomo, kar smo in kar hočemo biti, ima Jakopič pravico stati v vrsti naših največjih mož od Prešerna do danes. V tem našem umetniško duhovnem panteonu stoji kot doslej največji zastopnik likovne umetnosti s svojimi sopotniki in vrstniki, zlasti z Groharjem in Jamo, kot dokončni veliki utemeljitelj izvirne, z duhom in srcem slovenskega človeka in njegovega sveta prežete slikarske umetnosti. Z njo nas prav tako častno zastopa v svetovnem umetniškem svetu impresionističnega slikarstva, kakor nas na najvišji ravni zastopa Prešeren s svojo poezijo v velikem svetu in njegovi tako bogati romantični realistični poeziji. Jakopič se je kakor ptič feniks visoko dvignil iz vsega našega preteklega slikarstva in izgorel v boju z razmerami in v ognju lastnega ustvarjanja. V njem se je njegova umetnost prerodila in presvetlila v večno mlado in nesmrtno.

Zgodi se včasih, da se ti kdo razodene pri enem samem srečanju ves, kakršen je, v vsej svoji vnanji in notranji podobi, ki sta pri redkih osebnostih nedeljivi od njenega bistva, ker sta v resnici ena sama in enovita stvaritev. Mogoče si ga pred tem že srečaval, a se ti nikoli ni ves razkril. Še pogosteje pa se zgodi, da tudi ti sam pred tem nisi mogel dojeti do dna vsega, ker je odsevala in izražala več, kakor si mogel v tistem trenutku sprejeti in doumeti. Ni ga bolj skrivnostnega in zapletenega bitja v stvarstvu, kakor je človek. Kaj šele, če je ustvarjalec — umetnik. Kdo je do zadnjega diha in utripa dojel genij Leonarda da Vincija ali Michelangela?

Vsa neposredna in večkrat tudi naključna srečanja in razgovori z Jakopičem pa mi niso človeka — umetnika in njegove usode tako do kraja razodela, kakor srečanje z njim v njegovem ateljeju, v nekdanjem konjskem

hlevu na Mirju. Po prvi preureditvi je menda bivši konjski hlev rabil za zasilno skladišče, kjer so v sodih spravljali kislo zelje. Nato pa so bivši hlev in skladišče nekoliko preuredili v zasilni prostor, ki je odtlej veljal za Jakopičev »atelje«. Nikjer drugje ni bilo najti prostora zanj. V čumnato z dvema okencema se je zatekel, da je lahko slikal v tišini in samoti. Tu je bil kakor odrezan od sveta in zavarovan pred njegovim varljivim hrupom in lažnim bleskom. Sam in zaprt vase, v razgovorih s samim seboj in svetom, kakršen je bil v resnici in kakršen je živel v njegovih ustvarjalnih prividih zemeljskega in nadzemeljskega.

Bilo je 26. maja 1936. leta, ravno na dan desete obletnice smrti pesnika Srečka Kosovela, ko sem z Miroslavom Krležo in Jušem Kozakom obiskal Jakopiča v njegovem nenavadnem ateljeju, o katerem nama je govoril prej Juš z lahno ironijo kot o nekem svetovnem čudu, o nečem, kar še gotovo nikoli nisva videla. Mislila sva, da gre za neko slikarjevo posebnost, celo za izvirnost in domiselnost, za izraz umetnikove čudi — ne pa prisile zunanjih okoliščin. Ker ni Juš hotel izdati nobenih podrobnosti in se je celo zapiral v molk, sem si pač predstavljal atelje po tistih, ki sem jih dotlej že videl ali v resnici ali pa v podobi, le da sem pričakoval neko posebno opremljenost in izvirnost, celo barvno pestrost v slogu Jakopičevega slikarskega okusa in videnja.

Krleža je prišel v Ljubljano, da se z lastnikom Akademске založbe Silvestrom Škerlom dokončno dogovori zaradi izdaje svojih »Balad o Petrici Kerempuhu«. V Zagrebu je bil že več mesecev organiziran bojkot proti njemu, gonja pa je trajala že več let z desne in leve. Cenzura in policija sta mu onemogočili vsakršno javno delo. Hrvaški klerikalni in nacionalistični krogi so ga zaradi njegove nenehne kritike domačih razmer izobčili iz hrvaške družbe kot nehrvaškega, hrvatstvu tujega književnika, s katerim duh pravega hrvatstva nima nobene zveze. Nič manj ga ni bojkotiral Beograd, čeprav še iz drugih vzrokov. Hrvaška in srbska čaršija, čeprav sta se sicer grizli med seboj, sta hkrati vodili gonjo zoper Krleževo delo in njega samega. Obrekovali so ga in mu od leta 1932, ko je izdal polemično knjigo zoper svoje nasprotnike z desne »Moj obračun z njimi«, podtikovali stvari, ki si jih je mogla izmisliti le kakšna tumpasta malomeščanska licemerska in svetohlinska glavača, ki se šopiri kot napihnjena krastača in strupi zrak.

Še bridkeje pa je bilo zanj, ker so se od njegovega uvoda k »Podravskega motivom« Krste Hegedušića (1933) dalje, v katerih je izpovedal svoje nazore o umetnosti, še posebej o progresivni umetnosti, zaganjali proti njemu tudi na levici dogmatični ždanovsko stalinistični nekaterniki, ki so bili raztreseni po vsej Jugoslaviji. Krleža je stal naenkrat sredi arene boja čisto sam opsovan in opljuvan. Iz vseh strani so letele nanj ostre in strupene puščice kakor v legendi na sv. Sebastijana.

Njegov položaj je bil že na meji brezupja in brezna »na robu pameti«, kakor je imenoval pozneje svoj roman, ki ga je izdal leta 1938. »Balade Petrice Kerempuha« je ustvaril v dneh in nočeh nezavidljivega položaja, sredi muk in dvomov, sredi vere in nevere, sredi boja med močjo in nemočjo, rešujoč se iz smrdljive poplave, iz blata in močvirja glembajevsko nagnite in blitvansko mrhovinarske vladajoče družbe z zadnjim, kar mu je takrat še ostalo: s staro, a zmeraj mlado liro. Zatekel se je v baladno epsko liriko socialnega in človeškega protesta. Bolj kakor kdajkoli prej je v tej baladni,

na zunaj neosebni, v resnici pa v globoko osebnih in lirsko občutenih baladah izpovedoval svoj občečloveški, hkrati pa ljudski in narodni credo, kakor ga dotlej še ni bilo v hrvaški književnosti.

Kot tempirano bombo je hotel vreči »Balade« v sebi sovražni svet, da bi premagal brezup in sovražnike, da bi miru in svetu dokazal, kako globoko je njegovo doživetje vsega človeškega in ljudskega, še posebej hrvaškega, in kako še vreclec njegove ustvarjalnosti ni ugasnil v njem. Zatekel se je v staro, a še zmeraj živo kajkavščino in k njenemu ljudstvu, v čas, ko se je leta 1573 uprlo zoper v nebo vpijoče krivice, zoper nasilje in nasilnike. Zanj je dvignil svoj glas in zase, ki se je čutil z njim že v proznem ciklu z motiviko iz prve svetovne vojne »Hrvatski bog Mars«. Grozljiv položaj, v katerem je bil Krleža po letu 1933, je terjal silne živčne napetosti in duševne napore. Potrebna je bila nadčloveška energija, če je hotel samo vzdržati v neenakem boju, kaj šele zmagati, zmagati ne kot publicist ali kritik — polemik, marveč kot pesnik — ustvarjalec.

In ko je »Balade« napisal, ni vedel, kam in kod z njimi. Vsa vrata doma so bila zaprta. In kje naj drugje išče založnika? Pesmi so kajkavske.

Poslednje upanje zanj je bila takrat izdaja danes že klasičnih »Balad«, ki niso le njegovo najgloblje pesniško doživetje tragičnosti hrvatstva, v nacionalnem, socialnem in moralnem, marveč so tudi ena izmed najglobljih pesniških izpovedi tragično usodne ljudskosti, stvaritev, knjiga pretresljive pesniške katarze v človeški tragediji in v osebni drami, pesniška umetnina, kakršne so redke tudi v svetovni književnosti.

Krleževa kritika razmer, ki je ni najti le v njegovi literarni in splošni publicistiki, marveč je očitna in pričujoča v vsem njegovem delu, saj je njegovo leposlovje od lirike do epike in dramatike ostra podoba razmer in hkrati obtožba zoper nje, je jedka in neprizanesljiva. Toda takšna je tudi do samega sebe. Tega ni dokazal le v izpovednih odstavkih uvoda h knjigi »Moj obračun z njimi«, tudi ne samo v eseju »Moja ratna lirika«, marveč najbolj v svoji osebno izpovedni liriki, posredno pa marsikje v svoji prozi in dramatiki. Že dalj časa se je bila zoper njega prava »križarska« vojska. Eni so mu očitali, da sploh ni Hrvat ne hrvaški pesnik, drugi pa, da je odpadnik in da o proletariatu in revolucionarni ideji nič več ne piše, tretji pa so mu odrekli hkrati hrvatstvo in revolucionarnost. Malo je bilo tistih, ki so si ga upali braniti. Stiska, v katero je padel, ni bila majhna niti zavdanja vredna. Krleža je moral nekaj časa proti svoji volji molčati, na tihem pa je ustvarjal, da enim in drugim odgovori kot pesnik. Tako so v tistih burnih dneh v zatišju pesnikovega ustvarjanja nastale v ubranem in do skrajnosti napetem ustvarjalnem zaletu Balade Petrice Kerempuha.

Bilo je nekje v zgodnji pomladi leta 1936. Ne vem, po kakšnem opravku sem prišel v Zagreb. Že več let je bila navada, da sem se vsakokrat zgledil pri Miroslavu Krleži, s katerim sem navezal prvi pismeni stik že leta 1924 iz Maribora. Bil sem kot gimnazijec naročnik revije »Književna republika«, ki sta jo nekaj časa izdajala skupaj z Avgustom Cesarcem, pozneje pa jo je vodil sam, dokler ni morala prenehati. Pisal sem mu bil takrat zaradi sodelovanja. Ponudil sem mu v objavo dramo »Tiberij Grakh« in dobil od njega kratek, a spodbuden odgovor. Njegovo pismo sem dolgo skrbno hranil, toda med vojno je kakor marsikaj drugega šlo po zlu. Osebno sva se seznanila decembra 1924. leta na Dunaju, ko sem že delal v upravi in ured-

ništvu časopisa »Balkanska federacija« (»Fédération Balcanique«), ki ga je s sodelovanjem III. internacionale izdajala KPJ. Krleža se je takrat polilegalno oglasil pri tovariših, ki so me nato z njim povezali. Pripravljaj se je na pot v Sovjetsko zvezo in napisal na Dunaju tri pisma o svojih dunajskih vtisih, ki so pod naslovom »Tri bečka pisma« takrat izšla v zagrebškem republikanskem listu »Hrvat«, leta 1926 pa v knjigi »Izlet u Rusiju« pod naslovom »Bečke impresije«. Odlomek iz teh vtisov mi je bral takrat neko popoldne v meščansko skromnem dunajskem penzijonu, kjer je stanoval in čakal na sovjetski vizum.

Dobrih deset let kasneje me je v pozni uri povabil v takratno svoje stanovanje v Zagrebu. Ves večer v restavraciji je potekal v razgovoru o razmerah v književnosti in o politiki. Zato sem bil nemalo začuden, ko me je na koncu povabil, da naj grem še kljub pozni uri k njemu. Bil je dobre volje in zgovoren, meni pa se tudi ni mudilo nikamor. Trenutki z njim so mi bili zmeraj najdražji literarni in tovariški pogovori. Ko sva že nekaj časa sedela za mizo, je prinesel mapo in mi začel brati — balade Petrice Kerempuha. Popoldne mi je dr. Branko Gavella povedal, da je bajne napisal nekaj novega, toda da stvar skriva.

Krleža je bral preprosto, a melodiozno in z nevsiljivim poudarkom ter z naravno zagorsko-kajkavsko izgovarjavo, ki mi je zaradi nekaterih besednih in zvočnih sorodnosti s prleškim narečjem zvenela prijetno in domače, po vsebini in pesniški obliki pa so me pesmi naravnost presenečale in me globoko pretresle. Nenadoma me je vprašal, če bi jih bilo mogoče objaviti v Ljubljani, ker drugje ni nobenega upanja. Beseda je dala besedo in tako sem drugi dan romal z nekaj baladami kot literarni kurir v Ljubljano. Izročil sem jih v tipkopisu uredniku Ljubljanskega zvona Jušu Kozaku, da jih naj skuša spraviti skozi predcenzuro in objaviti. Ker so pesmi navdušile Juša prav tako kakor mene (spominjam se, da sem mu eno ali dve pesmi s pomočjo svojega panonsko-prleškega narečja »recitiral« v njegovi delovni sobi v Rdeči hiši na Poljanskem nasipu, kjer se je shajal del takratne slovenske progresivne književnosti k živim razgovorom in k delovnim posvetovanjem), je takoj pisal Krleži, da naj pošlje še več.

Preteklo je nekaj dni, ko je Krleža telegrafično napovedal obisk. Prišel je nasmejan, vznemirljiv kakor vedno, vsak hip pa po svoje iskren, poln záhorske šegavosti in samozavesti. Prinesel je pesmi in predlagal, da bi nam jih po večerji bral. Povabil sem Krležo, Kozaka in Brnčiča k sebi na Mestni trg 6/I na povečerek z domačim prleškim vinom, po katerem nam je Krleža bral svoje »Balade«. Lep, prijateljski literarni večer je trajal pozno v noč.

Sledil je še večer pri Jušu Kozaku. Hoteli smo, da bi »Balade« spoznal tudi Oton Župančič. Ne samo, da smo bili radovedni, kaj bo rekel o njih, za naš podvig nam je bilo njegovo mnenje potrebno, saj bi se nanj lahko sklicevali tudi pri založniku. Spet je bral Krleža sam. Na Župančiča so napravile »Balade« prav tako velik vtis. Ob njih se je razvil dolg in bogat razgovor pozno v noč, škoda je le, da ga nihče ni podrobneje zapisal.

Juš je medtem že zdržal zanimanje zanje lastnika elitne Akademске založbe Silvestra Škerla. Tako je moral Krleža še tretjič brati svoje »Balade«. Sešla sta se sama na Škerlovem stanovanju v Rožni dolini. Branje in razgovor med njima je trajal do zgodnjega jutra. Zaključil se je tako rekoč s krono vseh večerov, saj se je Škerl pod vtisom, ki so ga napravile »Balade«

tudi nanj, odločil, da bo tvegala vse. Založba gmotno nikakor ni bila na trdnih nogah, toda Silvester Škerl se je lotil izdaje pogumno in z ljubeznijo ter oskrbel sam tudi arhaizirano opremo, ki se je lepo ujemala s staro hrvaško kajkavščino Krleževih balad in njih vsebino.

Krleža je zadovoljen z vsemi razgovori, zlasti pa s Škerlovo pogumno odločitvijo, rad sprejel Jušev predlog, da obiščemo še mojstra slovenskega impresionizma Riharda Jakopiča v njegovem ateljeju. »Boš videl, kako čudovit atelje ima največji slovenski slikar!« je govoril Juš, ne da bi bil izdal kaj podrobnejšega. Za obisk je dal pobudo pravzaprav Krleža sam, ker sta se z Jušem veliko pogovarjala tudi o Jakopiču. Hotel se je osebno seznaniti z mojstrom Jakopičem, čigar dela je dobro poznal in cenil. Kozak in Krleža sta mi naročila, naj poiščem Jakopiča dan prej v kavarni »Zvezda«, kjer je imel svoje »uradne« ure pri turški kavi. Prosim naj ga, če bi ga smeli vsi trije drugi dan popoldne obiskati v njegovem »ateljeju«. »To morate videti, Krleža!« je dejal Juš z nekim posebnim poudarkom in smehljamem rahle ironije, ki je napovedovala nekaj posebnega ali celo skrivnostnega, da je še v meni zbudil iskro radovednosti. Kaj bi naj bilo tako posebnega, nisem hotel vprašati. Juš pa je včasih bil zelo rad skrivnosten. Slutil sem po njegovem hudomušnem nasmehu, da naju s Krležo čaka neko presenečenje, zlasti še, ker je pripomnil, da bova videla, kako čudovit atelje ima največji slovenski impresionist.

Dan prej sem zato poiskal Jakopiča v kavarni »Zvezda«. Zagledal sem ga že z ulice, ker je sedel po navadi pri oknu. Na moje precejšnje presenečenje je sedel tokrat sam, kar je bilo redko, saj so ga med drugimi radi oblegali tudi razni pigmejski sateliti pa tudi priskledniki, čeprav niso mogli imeti kdo ve kakšne posebne gmotne koristi od njega, saj je bil sam včasih v hudi stiski. Kljub temu so skušali ob vsaki priliki izkoristiti njegovo dobrotljivost, če so zvedeli, da je dobil kakšen večji honorar. Ko je slikal freske na hiši v Ahacljevi cesti (sedanji Njogoševi), je za mešanje barv potreboval precej jajc. Pripovedovali so po Ljubljani in še pred kratkim sem slišal, da so mu jih neki priskledniki baje celo odnašali in pojedli.

Živel je svojevrstno, stisk in tegob bogato življenje svobodnega umetnika, ki pa je kljub temu vse življenje ključoval razmeram in ljudem, zlasti tistim, v katerih je videl vodilne može slovenskega biti in nebiti, še posebej pa tistim, ki so večkrat celo odločali o biti in nebiti slovenske umetnosti.

Dogovorila sva se, da ga obiščemo drugi dan ob 18. uri. Sam mi je že v kavarni nekoliko razkril Juševo skrivnostnost: »Če pridete, se ne smete prestrašiti. Nimam ateljeja, le brlog.« Ker nisem vedel, kje je hiša s tablico Mirje št. 4, mi je pot tja nazorno razložil in celo narisal na marmornato namizno ploščo. Zato sva njegovo ateljejsko bivališče s Krležo hitro našla. Juš se je zaradi nekih opravkov zamudil in je prišel šele nekje proti sredini. Jakopič me je prejšnji dan opozoril, da morava k njemu skozi dvoriščni vhod in ne skozi gosposkega. To je pripomnil z dobrodušno ironijo. Tako nama ne bo treba nikogar nič spraševati, saj bova lahko hitro zagledala velika lesena vrata, ki sicer niso neposredni vhod v njegov atelje, pač pa so vstop v njegovo predvorje, kakor se pač za takšen atelje spodobi.

Kljub temu, po njegovem mnenju dovolj jasnemu navodilu, sem se ob vstopu na dvorišče zmedel. S Krležo sva najprej zagledala velik voz s vpreženimi konji. Bil je tak, da bi mu mogli po starem reči parizar. Dva delavca sta razkladala premog. Metala sta ga s težkima lopatama in z velikimi

zamahi v odprto uto, da se je kadilo na vse strani. Gotovo sta bila zaposlena že ves dan, saj sta bila umazana in črna v obleko in obraz, kakor rudarji, ki so premog skopali. Ker sta morala včasih kose premoga zagrabiti tudi z golimi rokami, sta jih imela že črne kakor dimnikarji. Na dvorišču se je šopirilo tudi nekaj večjih sodov, ki so dišali po kislem zelju. Nekaj dni prej je deževalo. Zato je bilo dvorišče blatno in posejano z majhnimi lužami. S Krležo sva morala oprezno stopati, če nisva hotela z blatnimi čevlji onečediti Jakopičevega ateljeja. Prizor, ki sva ga gledala, in vse, kar sva videla pred ateljejem, me je močno spominjal na nekatere risbe Heinricha Zilleja, ki je brez vsake obzirnosti in usmiljenja rad prenašal različne dvoriščne prizore na risalni papir, Georg Gross pa jim je dajal še grotesknejšo podobo in jih ustvarjal z izvirnostjo, ki jo je takrat poznal ves svet. Včasih sta celo policija in cenzura posegli vmes, kar pa je Grossove risbe delalo še popularnejše.

Vse, kar sem s hitrim pogledom premeril po dvorišču in stavbi, me je bržkone tako zmedlo, da nisem mogel odkriti vhoda, skozi katerega bi morala iti, če sva hotela priti v Jakopičev »atelje«. Stopil sem k delavcema in ju vprašal, če morda vesta, kje ima slikar Jakopič svoj atelje. Morala sta biti že dalj časa zaposlena v tej hiši. Eden izmed njiju, ki je bil videti bolj zgovoren, je kratko odgovoril: »Tamble!« in lopatil mirno dalje, ne da bi se več menil za naju. Pokazal je le mimogrede na precejšnje gospodarsko poslopje, ki je dajalo videz, da je bilo nekoč konjski hlev ali pa je mogoče še. Vsaj v enem delu, kjer sta imela konja, ki sta bila vprežena v veliki voz, streho in jasli. Naredila sva nekaj korakov proti velikim lesenim vratom, ki so me spominjala vrat na našem gumnu v Biserjanah. Nisva bila prepričana, da sva se obrnila v pravo stran, čeprav nama je delavec pokazal z roko prav tja. Ko sva prišla do starih lesenih vrat, ki so jih veter, dež in čas že nekoliko naglodali, sva na njih zagledala z žeblički pritrjen list papirja. Ni bil velik. Zato ga prej nisva opazila. Njegova barva se je že močno prilagodila barvi starih vrat. Na zamazanem listu je bilo z roko napisano z velikimi, obledelimi črkami »R. Jakopič«. Ne vem več ali je bilo zapisano z debelim mehkim svinčnikom ali z ogljem. Dvoriščni prah in dež sta vzela tej nenavadni vizitki vso belino.

Potrkal sem na vrata. Ker se ni oglasil nihče, sem zaropotal. Še zmeraj ni bilo nobenega odziva.

»Mogoče je pozabil!« je že skoraj razočarano pripomnil Krleža. »Sta se dogovorila natančno za to uro?«

Pogledal sem na uro.

»Pet minut še manjka!« sem brž rekel in dodal, da mi ura prehiteva.

»Gotovo bo prišel. Sam je določil uro. Razen če se je zgodilo kaj posebnega. Pozabiti ni mogel. Je zelo natančen, sicer pa, saj še ni čisto šest. Malo morava pač potrpeti. Mogoče ga je kdo med potjo zadržal.«

»Kakšen prisklednik ali berač!« je spet pripomnil Krleža z njemu lastno ironičnostjo.

»Saj Juša še tudi ni!« sem dostavil.

»Rekel je, da se bo zakasnil.«

Obmolknila sva in se spet ozirala po dvorišču. Stala sva na položno se dvigajočem ploščnatem pragu, ki je bil nekoč morda narejen za konje, da so laže stopali skozi veliki vhod v hlev. Poleg vonja po konjskem znoju,

konjščaku in scalini sva vohala še duh po kislem zelju, s katerim je gospodar tržil.

Krleža je zamišljen presekal hip molka.

»Okolje dvorišča in dvorišče samo z vso ropotijo in smradom je takšno, kakor je bilo nekoč pri Rembrandtovih. Če je kdo takrat iskal Rembrandta, ko se je obubožan naselil v Židovski ulici Leydena, je moral skozi podobno dvorišče. Prav tako je vprašal za Rembrandta kdo, ki ga je hotel obiskati, kakšnega konjskega hlapca ali kravjo deklo in ta dva sta mu prav tako hladno in topo odgovorila, kakor sta ta dva nama, ko sva ju vprašala za Jakopiča. Svet se ne spreminja. Venomer se suče v krogu. Komu je sploh umetnik mar in njegovo delo? Kdo čuti z njim in zanj?«

Krleži se je zmrabilo čelo. Besede so mu zdrsnile iz pritajenega in zadržanega razpoloženja pregnanca, ki se je za nekaj dni zatekel v Ljubljano, da tu poskusi srečo. Nisem vedel tisti hip, kaj naj rečem. V njegovih besedah je bila bridka resnica. Karkoli bi bil pomirljivega pripomnil, bi votlo zadonelo. Iz bore besed je legla težka mora v najine misli.

Stala sva pred zaprtimi starimi vrati, zbitimi iz napol počrnelih desk, nekoč napojenih s prežganim oljem, ki sta jih čas in vreme zdrgnila in stisnila, da so med njimi zijale špranje od vrha do tal. Vrata so bila brez kljuke in ključa. Kjer je bila nekoč ključavnica, je zevala črna luknja. Bo prišel kdo in nama vrata odprl? Mogoče pa sploh ne stojiva pred pravim vhomom, saj je skoraj neverjetno, da bi mogel izza njih biti kakšen atelje? Ali naju je Juš potegnil ali pa jaz nisem dobro razumel Jakopiča, ko mi je v kavarni razlagal, kje, kod in kam? Kje je? Zakaj ga ni? Ali kje blodi kot midva, ki iščeva njega in njegov atelje in se nestrpnostno prestopava pred starimi vrati?

Beseda nama je zastala. Vsakega zase so preganjale blodne misli, ki jih je izzvala Krleževa pripomba. Hreščavi ropot lopat, s katerima sta delavca metala premog v skladišče, je neblago udarjal v uho in glavo. Umaknila sva se, ker je pršel prah premoga na vse strani.

Težki časi so bili in še hujši so grozili, čeprav se nam takrat še niti sanjati ni moglo, kaj vse bo prišlo nad svet in ljudi. Nad Evropo so se že zbirali temni oblaki od Etiopije sem, ki jo je napadel in zavojščil italijanski fašizem pred sklenjenimi rokami vsega sveta. V Nemčiji je že razsajal Hitler in tri leta prej dal požgati parlament, krivdo za požig pa nprtil komunistom. Sredi poletja je Franko podnetil državljansko vojno v Španiji. Z neprikrito pomočjo Hitlerja in Musolinija je zadušil mlado demokratično republiko, medtem ko so se drugi šli z »nevmešavanjem« lahkomišelnostno politiko ptičarjenja in si kakor Pilat umivali roke v kalni vodi zapečarske strahopezdljivosti in politične nepismenosti, ker so na tihem škodoželjno računali, da bosta nacizem in fašizem sama in tudi njim v prid dokončno obračunala z nevarnim revolucionarnim socializmom, ki bojda spodkopava tla vsemu kulturnemu svetu. Tudi Stalin je umaknil svojo pomoč in začel doma s krvavo čistko, v kateri je za vselej izginil tudi marsikateri španski borec. Druga svetovna vojna se je začela že v Španiji. Njen prolog je bil fašistični vdor v Etiopijo in junaški, čeprav brezupni upor avstrijskih delavcev zoper naraščajoči nacizem leta 1934. Ali ni črna slutnja, da se bo zgodilo nekaj, česar nihče ne pričakuje in ne veruje, podzavestno sodelovala tudi pri ustvarjanju Kerempuhovih balad?

Od nekod se je z mrakom pritihotapila vznemirljiva misel, ki je začela glodati ko črv: »Kaj, če se nam nakana z baladami ne posreči?« Morda je blodilo to vprašanje isti hip takrat tudi v Krleževi glavi? A saj ni več šlo le zanj in za njegove balade. Za veliko več je šlo. Čeprav smo to začutili le v hipih že večkrat, a smo zlovešče slutnje tudi sami, da bi ne zapadli malodušju, brž pregnali in kljub dvomom hoté in nehoté videli stvari bolj rožnate, kakor so bile.

Ne vem več, koliko časa sva tako stala pred hlevskimi vrati in molčala, kakor da se nama ni ustavila le beseda, marveč tudi čas. Večkrat sva se ozrla proti vhodu v dvorišče in na cesto, če se bo mogoče od tam prikazal Jakopič.

Na nebu so se zbirali sivi oblaki.

Krleža je že drugič pripomnil, da naju bo nazaj grede močil dež, saj sva bila oba brez dežnika.

»Kaj pa, če je pozabil?« je Krleža pripomnil že drugič. Vprašanje je izsilila nestrpnost.

»Ne verjamem.«

Ura je morala biti ravno šest, ko sva za velikimi lesenimi vrati zaslišala škripot in korake. Okorna velika vrata so se cvileče in drsajoče odprla.

V polmrazu preddurja in v sivini k dežju se pripravljajočega predvečera je stal pred nama star mož z dolgimi, posivelimi lasmi, s sivo, tu in tam že belo, dolgo in košato brado in v ponošeni, vsakdanji, nezlikani obleki. Nekam drugačen kakor sicer je bil videti v tem, za vodilnega slovenskega slikarja dovolj čudnem okolju, ki ni bilo nič kaj spodbudno. Drugačen kakor v kavarni ob polni dnevni svetlobi ali v svitu kavarniških luči, drugačen kakor na ulici sredi mesta. Nikjer ni bilo tistih svetlih, spreminjajočih se in včasih ostro prelivajočih se živih barv njegovih slikarskih platen. Vse-naokrog sama rjavina in črnina, prah, blato in vsiljena kiselkasta vonjava. Njegova glava z dolgimi lasmi in častitljivo brado je z vsem obličjem spominjala na reliefne podobe samega Boga očeta nad čelnimi vrati starih vaških cerkva.

»Si nista upala stopiti v moj brlog? Nista mogla verjeti svojim očem?«

Glas njegovih besed je bil topel in prijazen, z lahnim prigrisom ironije, s katero je skušal prikriti zadrego, da se mora gostu iz Zagreba predstaviti v takšnem okolju in podobi.

»Mislila sva, da vas še ni! Pa tudi vrat nisva znala odpreti, ker nimajo ne kljuka ne ključa.«

V tem je bilo nekaj izgovora, ker v resnici nisva mogla verjeti, da mora biti za temi bednimi hlevskimi vrati véliki mojster impresionizma, čarodej barv in svetlob, ki kar bleščijo z njegovih platen in čarajo slepemu in topemu vsakdanu sij njemu nevidnih lepot narave in barvni čar biti večno se prelivajočega in tekočega življenja.

»Sem si kar mislil. Zato pa sem vama prišel nasproti, ko sem videl, da je ura šest.«

Iz telovnikovega žepa je potegnil uro na verižici in jo pogledal, češ saj sem točen.

»Kje pa je Juš? On bi znal odpreti vrata, saj je bil že pri meni.«

Povedal sem mu, da bo prišel kasneje.

»Sta dolgo čakala?«

Pokazal nama je najprej, kako se vrata odpirajo in zapirajo, da bova vedela, če ga bova še kdaj obiskala. Spet tisti zanj značilen nasmeh dobrodušnosti in potrpežljivosti, ki pa nista mogli docela zatreti tihe grenkobe. Videti je bilo, da ga je pred gostom celo nekoliko sram, čeprav to ni bilo potrebno, saj sta si bila družbeno moralno njuna položaja precej sorodna kljub nekaterim vnanjim razločkom. S prijazno, toplo besedo, v kateri je zvenela miloba in prizadetost, naju je povabil, da mu naj slediva. »Moram iti pred vama, da bi ne zašla na senik«, je spet hudomušno pripomnil. Govoril je nekoliko težko in s pridržano sapo.

Že prvi hip, ko sem mu gledal v oči in pozorno prisluhnil vsaki njegovi besedi, sem čutil, da mu je več kakor nerodno. Kakor da ta trenutek celo trpi, ker se bo pred dvema gostoma, ki še nikoli nista bila pri njem in ki jima ne more ponuditi ničesar, razgalila beda slovenskega umetnika v letu 1936. Vedel je sicer nekaj o Krleževih hudih bojih, saj mu je marsikaj povedal že Juš, toda kako je bilo v resnici z njim, ni dosti vedel, le to, da se kakor on bije že ves čas za pravico in svobodnost svoje umetnosti. Vedel je, da imajo njegova dela kljub vsemu uspeh in da žanjejo vsaj pri nekaterih izbranih krogih dovolj priznanja, čeprav tisti krogi niso ne odločilni v družbi, kaj šele, da bi mu mogli rezati boljši kruh, ki si ga je v resnici s svojim delom prav tako kakor Jakopič zaslužil. Nemara mu je bilo celo nekoliko nerodno zaradi tega, ker je prihajal Krleža iz večjega kulturnega in umetniškega središča, ki se je tudi zaradi razdalje zdelo Jakopiču širše in vendarle na višji ravni kakor ljubljansko. Videl je v gostu iz Zagreba kljub vsem družbenim in družabnim nasprotjem in zanikanjem umetniško osebnost, kakor je v svoji siceršnji stiski bil tudi sam. Umetnik sluti umetnika, čeprav mu tega ne reče ob prvem srečanju in čeprav ne pozna vsega njegovega dela od začetka do kraja.

Jakopič je iz raznih razgovorov in številnih polemik vedel, da je Krleža tudi dober in občutljiv poznavalec likovnih umetnosti in da bije že dolgo boj z levo in desno zoper vulgarizacijo umetnosti sploh. V tem sta stala nekje na isti ravni vsak na svojem koncu, čeprav sta svoje misli, doživetja in spoznanja uveljavljala različno. Vendar ju je moralo marsikaj zavestno in podzavestno privlačevati. Da je moralo biti vsaj s Krleževe strani tako, kakor sem že takrat domneval, mi potrjuje kratek zapisek, ki ga je ob tem srečanju objavil pred kratkim v svojem dnevniku iz leta 1942. Čeprav je Krleža štirinajst let mlajši od Jakopiča, se mi je pri tem srečanju v mrakotnem Jakopičevem ateljeju zdelo, da vsaj v bistvu niti na zunaj ni takšnega razločka med njima. Tudi Krleževa brada je bila takrat že dovolj siva. Tako prijatelji kakor nasprotniki — eni dobrodušno, drugi hudomušno — so govorili, da je michelangelovska. Podobno so se posmehovali nekateri v Ljubljani tudi Jakopiču, češ da hoče biti sam Bog oče slovenskega umetnjakarstva, zato nosi dolgo brado. Nekega dne se je malomeščanska, purgarska obrekljivost sprevrgla celo v očitek, češ saj kar dovolj zasluži, le da ne zna ravnati z denarjem in da ga izdaja preveč za kavo, ker jih popije vsak dan v kavarni po pet ali celo več. Kakšna sreča, da je bil drugače zmeren pivec, saj bi mu sicer očitali še vsak kozarček vina, kakor so ga očitali že Prešernu in Cankarju, ki so ju zmerjali za pijanca, ker niso vedeli ali pa tudi niso hoteli vedeti, da ju je prav neznosno šentflorjansko vzdušje gnalo v težke duševne depresije, ki sta jih v trenutkih brezupja in brezizhodnosti pregnjala in zdravila z vinom, kakor sta si pač mogla in znala pomagati, da

sta vzdržala. Saj dolgo tako nista vzdržala, ker sta prej izčrpana shirala. Podobnim obrekovanjem je bil izpostavljen tudi Krleža. Saj so mu med drugim celo javno očitali, da ima jahto na Jadranu in kdo ve še kaj. Vse je bila očitna laž.

Kakor Cankar je bil tudi Jakopič svoboden umetnik. To še danes ni lahko, takrat pa je bilo skoraj nekaj utopičnega. Kljub honorarjem, ki sta jih dobivala, sta morala biti težaka-dninarja, če sta hotela živeti in vztrajati v svojem poklicu. Le v smislu malomeščanskega skrbiča res nista bila go-spodarna, toda če pomislimo, da je Jakopič iz lastnih prihranjenih in tako rekoč od ust pritrغانih sredstev in z nekaj sredstvi ženinega sorodstva zgradil leta 1909 slovenskim likovnikom razstavni paviljon, postavil z njim sebi in slovenski likovni umetnosti prvi hram, v katerem je našlo do njegove nepremišljene, nekulturne in nasilne razrušitve (kljub številnim protestom) več pokolenj slovenskih likovnikov prostor in streho za razstave svojih del, hram, v katerem so se vršile številne in tudi za slovensko umetnost in kulturo nad vse pomembne manifestacije pol stoletja, se čudimo, kako je vse to zmožel. Zato se nam gornji in njim podobni očitki kažejo kot sramotna podoba nekulturne meščanske in malomeščanske miselnosti — pravi absurd absurdiv.

Žal so ti in takšni absurdi dosegli višek, ko smo v našem času, ki si lasti pridevek, da je napreden, celo revolucionaren in celo humanističen v nekem globljem in še socialistično poudarjenem smislu, Jakopičev paviljon porušili samo zaradi tega, da so globokoumni urbanisti in politični prometeniki lahko prestavili železniške tračnice za nekaj metrov globlje v Tivoli, češ da so na dotlejšnjem mestu v napotje razvoju prometa in ljubljanskega središča. To in ne vem kaj še vse so takrat navajali v zagovor in dokaz nujnosti urbanističnega kirurškega posega, ki je zbrisal s tal in z naše kulturne geografske karte Jakopičev paviljon, čeprav je po vsej pravici sodil pod spomeniško varstvo. In kaj se je še prehitro pokazalo? Železniška proga ni danes nič manj v napotje, kakor je bila takrat, le da Jakopičevega paviljona ni več. Prazen je bil tudi zagovor in izgovor, češ saj je v neposredni bližini Jakopičevega paviljona prostorna in po vnanji velikosti celo reprezentativnejša Moderna galerija, zidana v modernejšem stilu, medtem ko je bil Jakopičev paviljon »stilno zastarela secesionistična stavba«. Naj je bila po stilu taka ali drugačna, bila je v zgodovini slovenske umetnosti edinstven spomenik po svojem kulturno-umetniškem poslanstvu in vsebini, po slovenskem človeku in umetniku Rihardu Jakopiču. Sramotno dejanje ne bo nikoli izbrisano iz naše zgodovine, naj ga bodo ličili s še tako domiselnimi ličili kakršnekoli zvrsti. Popravljen bi bilo le, če bi zgradili nekje v Tivoliju nov paviljon, ki bi nosil Jakopičevo ime, in vendar bi še zmeraj ne bilo isto. Ob stoletnici njegovega rojstva je bila obljuba, da ga bodo zgradili, ponovljena in oficialno obnovljena celo ex cathedra politica, toda kdo naj še danes po več letih v to verjame? Bomo videli, so rekli slepci, kajti ko se bo to zgodilo, si bomo res spet lahko pogledali iz oči v oči. Vendar naj tisti, ki ga bodo načrtovali in gradili, ne pozabijo, da bodo na novo postavljali *Jakopičev paviljon* — paviljon v spomin tistemu, ki ga je nekoč zgradil največji mojster jugoslovanskega impresionizma in eden izmed največjih mojstrov svetovnega impresionizma, tisti Jakopič, ki ga je tudi s svojo umetnostjo posvetil v hram resnične umetnosti, ne pa po modi iz dneva v dan se menjajočih kričavih in samovšečnih izmov našega časa, ki se jim klanjajo novodobni parveniji

in primahunski snobisti potrošniške družbe, drsajoče v nove, a neogibne socialne razlike.

Skozi temno preddurje, odkoder je vodila lesena lestva na senik, smo naposled stopili v prostor, ki je bil Jakopiču za atelje. Mojster ga je upravičeno krstil za brlog. Zato se je večkrat sramežljivo opravičeval pred gostom iz Zagreba. Vedel je, da imajo vsaj nekateri njegovi stanovski vrstniki v Zagrebu vendarle drugačne ateljeje. Njegova sramežljivost, zadrega in opravičevanje so bila otroško pristna in pretresljiva. Morda mu je bilo v začetku našega srečanja celo žal, da je privolil v obisk. Videti je bilo, kakor da se mu je ob obisku pokazal »atelje«, ki se ga je v svoji samoti že kar navadil in se sprijaznil z njim, spet v pravi podobi. Jakopič ni bil le velik slikar, marveč že kar ganljiv slovenski patriot, ki je bil z globoko ljubeznijo navezan na svoj slovenski svet. Tudi v tem je bil soroden Prešernu in Cankarju. Danes, ko ob dovolj nadrobnejem zapisu v starem dnevniku *obnavljam spomin na nenavadno prvo in zadnje srečanje v njegovem »ateljeju«*, se mi vidi, da mu je bilo tisti hip, ko se je tako ganljivo in v srce segajoče opravičeval pred hrvaškim pisateljem, hudo tudi kot Slovencu, ker mu z »ateljejem« ne kaže le svojega bednega položaja, marveč bedo slovenskega svobodnega umetnika, ki je bil takrat v gmotnem vsekakor za hrvaškim in srbskim — vsaj v primerjavi s tistimi, ki so šteli doma umetniško toliko, kakor bi moralo na naši družbeni in narodni gmotni lestvici veljati tudi Jakopičevo delo. Saj je umetniško štelo pri večšakah in ljudeh, ki so njegovo delo dojemali, visoko, toda to je bil predvsem krog kulturno in umetniško osveščenih ljudi, ki pa so sami stali gmotno na precej majavih tleh. Izjeme iz drugih družbenih plasti so bile redke.

Prostor, v katerega sva stopila, je bil sumljivo podoben ropotarnici v nekdanjem našem biserjanskem gospodarskem poslopju. Bila je v prizidku kravjega hleva ter je rabila za spravišče različnega orodja. Edina stalna živa bitja v njej so bili pajki s svojimi mrežami in miši, ki so našle včasih tudi kakšno preostalo zrnje v sejači ali na tleh. Vedeli smo, da se je pozimi prikladla vanjo tudi kakšna izgledovana podgana, za katero pa je bila nastavljena posebna železna podganja past, ki nam je otrokom zbujala strah. Bila je lahko sprožljiva in zato nevarna, saj je pri sproženju kar poskočila in zasadila v plen ostre železne zobe, da je kri kar brizgnila iz podgane. Nekoč se je ujel vanjo maček-cartljivček, za katerega nam je bilo vsem hudo, saj nam je bil za živo in poskočno igračo. Na prvi pogled se mi je zdel poglavitni razloček med našo ropotarnico in Jakopičevim »ateljejem« le v dveh oknih, ki sta bili za spoznanje večji in nižji kakor lina v naši brložnici. Eno okno je Jakopič skrbno zagrnil z navadno skromno prosojno zaveso, drugo pa je nekoliko zakrivalo še neposlikano platno, napeto na precej velik okvir, pritrjen na staro slikarsko stojalo, na katerem se je poznalo več raznobarnih madežev. Tako ni bilo v prostoru med posineli stenami preveč svetlo. Zaradi zaves in stojala pred oknom sta se svetloba in mrak po rembrandtško in ne po jakopičevsko skladno prelivali. Mogoče je eno okno zagrnil mojster namenoma, da bi obiskovalci vsaj v polmraku ne zagledali takoj klavnega blišča njegovega ateljeja-brloga, v katerega se je zapiral pred ljudmi in pred bolj ali manj našopirjeno bučnostjo še vedno majhnega mesta ob kanalu, da je lahko v miru slikal ali pa tudi le razmišljal kakor puščavnik

Hieronim na znani sliki Leonarda da Vincija v Vatikanu. Ta je imel vsaj leva za svojo družčino, kaj pa je imel Jakopič?

Pajke, muhe in miši.

Po ateljeju so ležale razmetano in brez vsakega reda razne stvari. Tu nekaj risarskih skic na papirju, tam nekaj barvnih študij, nekaj pa je bilo tudi še zavutih, da nisi vedel, kaj je risanega ali naslikanega na njih. Na mizi in starih bolj ali manj majavih stoli so ležale razmetane tube različnih barv, katerih sledovi so se poznali, kamor si vrgel pogled. V skromnih lončenih vazah so bile cvetlice raznih vrst in barv. Večina je že ovenela, nekatere pa so bile čisto suhe in celo preperеле. Zdelo se ti je, da si prišel v zamrlo cvetlično trgovinico. Le v stari lončeni stopici je bilo nekaj svežega cvetja, ki je s svojimi pestrimi barvami svetilo v polmrak, ker jih je ujel skozi špranjo pri oknu pramen med oblaki zahajajočega sonca. Samo za hip, ker ga je kaj hitro zadušil grozljiv temni oblak, ki je prinašal dež. Ob steni je stal star, odrgnjen divan z udrtim dnom. Na tem ležišču je mojster včasih počival, kadar se je utrudil od dela. Morda je legel nanj tudi takrat, kadar so ga preganjale težke in obupne misli, čeprav se je iz njih zmeraj dvignil in skušal najti končno uteho v delu, v nenehnem snovanju in kljubovanju, pogrezajoč se v svet svojih barv in vizij. Tudi sanjariti je moral na tem odrapanem ležišču, skozi katerega so tu in tam kakor rebra pri suhem sestradanem konju pritiskale stare škripajoče vzmeti. Nekaj jih je moralo biti že polomljenih, kakor so kazale valovite vdrtine.

Stene so bile tu in tam že brez ometa in blede kakor v zapuščenih mrtvašnicah. Pod stropom sta viseli na navadni električni žici dve goli žarnici brez senčnikov, ki ju je Jakopič prižgal, ko sva vstopila. Z borno svetlobo sta nekoliko porumenili stene, ki so bile kdo ve kdaj zadnjič pobeljene z apnom. Ob luči so bile rumenkasto blede, kakor koža pri mrličih. Že dopoldne me je Jakopič s humorjem opozoril, da se ne smeva začuditi ali celo ustrašiti, če se bo s kakšnega temnejšega kota pojavil tudi kateri izmed njegovih radovednih štirinožnih sostanovalcev z repom. Zato sem kar čakal, da zdaj zdaj zagledam miš ali morda celo podgano. K sreči je njegov atelje nekoliko vstran od Ljublanice in Gradašnice, toda iz kakšnega bližnjega kanala bi se kljub temu lahko pritihotapila sem tudi podgana. Ne bil bi čisto nič presenečen, saj sem jih na Mestnem trgu 6, kjer sem stanoval v drugem nadstropju stare hiše, že večkrat srečal na stopnišču ob belem dnevu in dve celo z nogo stolkel in ubil. Podgana se človeku grdi, miš ne.

»Miške so kar prijazni sostanovalci!« je dejal Jakopič zjutraj v kavarni in se smehljaj. »Nič hudega mi ne store. Prihajajo in odhajajo, ker se vedno znova prepričajo, da ni zanje pri meni nič kaj za pod zob. Včasih jim položim pred luknje kakšne drobtinice suhega kruha. To je vse!«

Teh dopoldanskih Jakopičevih besed sem se zdaj spomnil in čakal, da morda le pride katera izmed njih in še ona pozdravi slikarjeva gosta.

Juš je nekoč pripovedoval, da zaide včasih v atelje tudi kak škorpion, ki ga pa Jakopič tudi ne ubije. Podloži mu papirček, ga zvabi nanj, nato pa odnese na dvorišče. »Naj živi živalca! Bog ji je dal življenje kakor nam. Zato ji ga jaz ne bom jemal.« Naj je bilo res tako ali je bila le zgodbica, ki si jo je zmisllila kakšna hudomušna glava, brez zrna ni bila. Da pa so pajki svobodno predli po kotih svoje mreže, ki so jih nastavljali muham, ni ušlo ne Krleževim ne mojim očem.

(Nadaljevanje in konec prihodnjic)

Bratko
Kreft

Srečanja z Jakopičem

(Listi od nekoč in danes)

Ob tridesetletnici smrti Riharda Jakopiča in osemdesetletnici Miroslava Krleže.

(nadaljevanje in konec)

Po vstopu v atelje je nastala za hip mrtvaška tišina. S Krležo sva s strmimi pogledi preletela ves prostor. Tako tihi so bili tisti trenutki, da bi mogli slišati miš, če bi se odkod pritihotapila.

Vsi trije smo nemi stali nekaj časa drug pred drugim in pred vsem, kar sva gledala in videla. Stresel me je mraz in me tresel vedno bolj, čim bolj sem se oziral po ateljeju, kjer so po kotih spredli pajki svoje mreže. Tudi prah je pustil nekaj patine na starih lesenih tleh, čeprav je mojster pred mojim prihodom sobo sam pometel in pobrisal, kakor je pozneje povedal.

Molk je pretrgal Jakopič s svojim toplim glasom, ko nama je ponudil, naj sedeva. Videti je bilo, da je zadrego medtem preživel in premagal. Njegov glas se mi ni zdel več tako drhteč kakor pri prvih besedah. Krleži je ponudil divan kot najboljši sedežni prostor. Krleža pa se je zahvalil in rajši sedel na prvi stol, čeprav je Jakopič hip pred tem pregnil divan s starim, a čistim temno rdečim brokatnim in nekoliko cifrastim mašniškim plaščem, kakor da hoče izkazati zagrebškemu gostu posebno čast. Ker se mu je Krleža zahvalil, je sedel na divan najprej Jakopič sam. Na tistem sem si mislil, da se Krleža ob prvem vtisu, ki ga je dobil, bržkone boji, če ni morda v starem divanu kaj živega. Mogoče je to zaslutil tudi Jakopič. Da bi pregnal slednji sum, je sam prvi sedel tja in povabil še mene, naj prisedem.

»Ne bojte se! Razen mišk, nekaj muh in pajkov in mene ni tu nič živega. Kvečjemu da zaide sem še kakšna takšna ljubka živalca, kakor je pikapolonica. Imam žensko, ki mi skrbi za čistočo, kolikor se pač da v takšnem slikarskem gnezdu.«

»Saj to je vendar mašniški plašč!« sem rekel. Brezbožniku, ki je bil v zgodnji mladosti nekaj časa religiozen, čeprav že dvomljivec in krivoverec, je bilo kar nerodno sestiti na plašč, v katerem je nekoč neznan duhovnik maševal. Kdo ve, kdo ga je poklonil Jakopiču.

»Kar sedite, saj je že razsvečen. Razgrnem ga le za visoke goste!«

Zdaj je prihajal spet s svojim humorjem na dan, ki ga kljub bridkim izkušnjam še ni čisto zgubil. Kadar je imel dobre trenutke, se je z njim prav tako razdajal kakor s svojimi resnobnimi besedami in mislimi, s katerimi je včasih zamaknjeno grebel po sebi in okrog sebe, po vsem, kar je in kar ni. Videti je bilo, da bi tudi Krleža rad pregnal moreče prve vtise, saj ga je že drugič vprašal, kaj dela zdaj. Rad bi videl nekaj njegovih novejših del. Tja do začetka tridesetih let dobro pozna njegova dela, saj jih je videl na razstavi v Zagrebu.

»Zdaj sem se vrgel na cvetlice. Samo cvetlice malam, kajti to so najboljše in najlepše bitja, kar jih ima svet.«

Nenadoma pa je bruhnil iz sebe: »Človeka ne maram. Ni vreden, da bi ga malal! Ljudje so svinje!«

Prav tako naglo, kakor se je ob zadnjih besedah razburil, se je naslednji hip spet pomiril. Videl sem, da so se za trenutek njune oči srečale in kakor da sta se s pogledi brž sporazumela, čeprav ni Krleža niti trenil z očmi, ko je Jakopič izrekel psovko na ljudi. Z mirnejšim glasom je takoj nato Jakopič dodal: »Potlej bom prešel na živali, kajti tudi to so bitja . . .« Glas se mu je še vedno rahlo tresel. Čutilo se je, kako so ga lastne besede presunile. Nerodno mu je bilo, da mu je ušla tako huda beseda. Začel se je opravičevati.

»Sicer pa vam ne smem razlagati o naših razmerah. Ni lepo pripovedovati o svojih razmerah pred drugimi ljudmi, zlasti če so od drugod. Zlasti ne pred gosti, ki jim nimam nič ponuditi. Pri vas Hrvatih je le drugače . . .«

Krleža se je nasmehnil, rekel pa ni nič. Le spogledala sva se.

Jakopič ni vedel, kaj vse se godi Krleži na Hrvaškem. Vedel je le, da se vsaj nekaterim njegovim slikarskim vrstnikom godi tam vendarle bolje ko njemu.

Kljub naporu, da bi zadržal, kar se je že sprožilo v njem, se Jakopič ni mogel več premagati. Naslednji hip je znova bruhnilo iz njega kakor hudournik. Govoril je svoj »J'accuse« in kadil cigareto za cigareto. Včasih je z roko, v kateri jo je med orumenelimi konci prstov držal, grozljivo zamahnil predse in celo kvišku nad svojo glavo. Od naglega zamaha se je cigareta v zraku razžarila. Zdaj je stal pred nama spet tisti Jakopič, ki se je sam narisal z dvignjeno desnico, ki drži v zaletu čopič med prsti in ki bi tisti hip rajši udaril po krivičnem in topem svetu, kakor pa naredil ustvarjalno potezo na slikarsko platno ali na strop v Ahacljevi cesti. To je bil že kar srd božji človeka in umetnika, ki mu je sicer prijateljski in strokovni svet dal že marsikakšno priznanje, tisti svet pa, ki bi mu moral omogočiti tudi mirnejše in udobnejše življenje, ki bi moral spoznati in priznati pomen, ki jo ima umetnost za vsak narod, ga je večkrat ponižal in žalil. Kakor Prešerna, Levstika, Cankarja . . .

Poslušala sva njegovo sveto jezo in gledala njegovo drhteče obličje. Takšno je moralo biti tudi Mojzesovo, ko je, jezen na Izraelce, zagnal svoje table po tleh. Jakopič ni zagnal ničesar, prižigal je le cigareto za cigareto, da bi z nikotinovim dimom dušil ogenj, ki se je vžgal v njem, ko je govoril svojo obtožbo.

Tako sva s Krležo doživela iz oči v oči tistega Jakopiča, ki je večkrat javno rekel in tudi zapisal vrsto opozoril, obtožb in pozivov slovenskemu svetu, ki ga je nosil v sebi in iz katerega je zrastel sam z vsem svojim delom.

Mi, slovenski umetniki, se borimo že skoraj pol stotetja za slovensko umetnost. Ali bi ne bil že čas, da stopi tudi narod v ta boj? Ali morda mi nismo mi, ali smo le lastne spake? Ne! Mi nočemo biti spake! Saj imamo v sebi vse duševne lastnosti v nič manjši meri, kot jih imajo drugi veliki narodi.

Mi nismo beraški narod! Kaj še! Saj imamo tudi gmotnih sredstev več ko dovolj! Kajti narod, ki izda letno samo za alkohol pol milijarde dinarjev

in še mnogo več za druge nepotrebne potrebščine— tak narod ni beraški narod! Njemu bo lahkota spraviti skup nekoliko milijonov za umetnost.

Nekoč, ko mi je bilo zelo hudo in so me davili dolgovi in skrbi za obstoj umetniškega paviljona, edinega zavetišča oblikovne umetnosti, in nisem mogel ne naprej ne nazaj, je šla moja žena k ljubljanskemu županu dr. Ivanu Tavčarju, da mu potoži svoje gorje in ga prosi za pomoč. Pomoči ni našla. Pač pa ji je dal dr. Tavčar takle nasvet: »Saj sem že povedal Jakopiču, da je bil neumen, ker se je vrnil v domovino. Mar bi ostal, kjer je bil. Naj gre zopet nazaj v Monakovo!« Tako je govoril župan kulturnega središča Slovencev!

V duši slovenskih umetnikov se je rodila (slovenska umetnost) tedaj, ko so se otresli verig duševne sužnosti, ko so zamorili vse spomine na sramotni čas hlapčevanja, ko so se jeli zavedati svoje osebne enakovrednosti z umetniki drugih narodov. Na skrivnem so jo gojili in varovali, prezirani od lastnega naroda. In ko so se napotili v tujino, osamljeni, zavrženi — da si pribore tam zaslužen priznanje, tedaj jih je spremljal zasmeh. Tujci so jih sprejeli gostoljubno, pri njih so našli zavetje, katerega ni bilo zanje v domovini; tujci so jih častili in v njih slovensko umetnost. Tak je bil začetek slovenske umetnosti.

Spominjamo se danes vseh tistih, ki so pomagali z dejanji ali z dobro besedo, da nismo omagali. Spominjamo se Ivana Hribarja, starega župana! Prvi je bil, ki je spoznal pomen umetnosti v narodovem življenju in je to tudi dejansko priznal . . . Mnogo bridkih ur, mnogo ponižanja in razočaranja je za nami. Pa iztrgajmo iz naših src vse tisto, kar je grdega, in le tisto, kar je bilo lepega, naj nam stopi pred oči. Postojmo nekoliko trenutkov, pogledjmo nazaj in s hvaležnim srcem se spominjamo vseh, prav vseh, ki so bili dobre volje! Potem pa obrnimo svoje korake naprej, tja kamor nas žene usoda, naprej v neusmiljeno, strahotno in prelepo življenje, naprej, dokler se ne odpre pred nami zemlja in se zgrudi onemoglo truplo v njen mrzli objem.

. . . Pa kaj je narodna umetnost in kje se sploh začneja slovenska narodna umetnost? Tu naj le omenim, da slovenski narod ni čutil nikoli tako strastne potrebe po lastni umetnosti, da bi mu bilo mogoče samostojno kaj ustvarjati. Bogatejši sloji na Kranjskem so se zadovoljevali — kolikor jim je bila umetnost sploh potrebna kot sredstvo v običajne namene — z deli tuje umetnosti. In tudi kasneje, ko so se rodili že nekateri umetniki iz slovenskega naroda, se umetniški nazori niso izpremenili. Kar so ti umetniki ustvarjali, je le sad tuje umetnosti. Iz nobenega umotvora ne odseva svobodna slovenska duša, izvzemši kvečjemu nekaj diletantskih poskušanj, ki so se rodile kje v samotni v hrepeneči duši nadarjenega amaterja. In vendar ima slovenski narod svojo umetnost! — Ne, narod je nima, slovenski umetniki jo imajo!

Zdaj, ko stojimo na pragu novega življenja, zdaj ko imamo namen, postaviti lastno poslopje na lastnih tleh, se moramo ozreti brez srda in strahu v preteklost, ogledati si previdno svojo sedanost in obrniti s skromnostjo svoj pogled v lastno dušo, da si priborimo moč spoznati, v čem obstaja naša

svoboda. Šele tedaj, ko smo zmožni zreti resnici brez plašnosti v obličje in naše želje zediniti z resničnim življenjem, šele tedaj bomo mogli doseči svoj cilj. Majhen narod kakor smo mi, ne more tekrovati v gospodarskem oziru z večjimi narodi, zlasti ako mu dežela ne nudi v obilici za to potrebnih sredstev. Edino torišče, na katerem bi se mogli Slovenci meriti z vsakim kulturnim narodom, je duševno torišče. V vedi in umetnosti ne gre za kolikost ljudstva, ampak le za kakovost posameznikov in v tem oziru ni nikakega vzroka, da bi zaostajali za drugimi evropskimi narodi. Zatorej se oklenimo trdno tega prepričanja, ker se strinja z dejstvi resničnega življenja. Vsak naj torej gleda z odprtimi očmi v življenje, vedoč, da vsebuje le ono vse tiste bogate vire, iz katerih mora črpati, ako hoče vsestransko razviti svojo osebnost in tako prispevati svoj delež k razvoju svojega naroda.

Iz novih življenjskih razmer se rodi nov izraz umetniškega ustvarjanja.

Žalostno je danes za umetnika, zlasti v prvi dobi razvoja, če je prisiljen z naročili vzdrževati svoj življenjski obstanek. Namen umetnosti je, človeštvo duševno oplajati, in kadar zgreši ta svoj namen, izgubi tudi svojo upravičenost. Umetnik, izvrševatelj tega namena, stoji . . . pred veliko, sveto nalogo, katero more rešiti le, če si prizadeva, da povzdiguje svoje lastne duševne potence kolikor mogoče visoko nad površje vsakdanjosti. Umetnik biti se tedaj pravi: stremeti po spoznanju in resnici. Množica pa ima danes vse drugačne skrbi. Ne samo, da so ji izumrli njeni estetski instinkti, izgubila je tudi vse veselje nad resnico, nad spoznanjem in popolnostjo. Ona živi le za svoj telesni obstanek in bega za čudnimi nasladami in tudi v umetniku vidi le nekoga, ki naj laska njeni počutnosti. Ona ga hoče ponižati k malikovanju, on pa hrepeni po čistem obličju svojega Boga. To nasprotje med zunanji razmerami in notranjim prepričanjem igra v življenju umetnikov nadvse žalostno vlogo. Tu odgovornost za podeljeno mu duševno imetje, katerega vsestransko izkoriščanje mu ni le naravna pravica, temveč sveta dolžnost, tam žalostna usoda, ki ga sili sprejemati kruh iz rok one množice, katere nagoni ga hočejo zaslužniti, medtem ko on čuti v sebi poklic prav to množico duševno povzdigovati in oplajati. To je tragičen razpor, ki je pokopal že marsikaterega izvoljenca.

Kakor motne sanje se vlačijo po mojih mislih spomini na ta žalostni čas. In vendar — skrivnostna svetloba se trese skozi žalostno temo teh dni — zmaga ideje nad življenjsko bedo in zemeljsko bolestjo.

Predvsem pa moram še vendarle povedati, da je prav za prav vsak človek po svoji naturi več ali manj umetnik in da je umetnost nagon, brez katerega bi človek ne mogel živeti, kakor bi ne bilo življenja brez ljubezni. Da sta danes umetnost kakor tudi ljubezen tako na tleh, je žalostno, ni pa definitivno za tistega, ki še veruje v bodočnost človeškega rodu. Umetnik pa se razlikuje od drugih zemljanov le po intenziteti doživljajev in po volji, te doživljaje materializirati, to se pravi: spraviti jih v oblike, ki so dosegljive človeškim čutom. Skozi njegovo življenje se pode najrazličnejše prikazni, občutki, misli, barve, linije, geometrične konstrukcije in fantastične predstave. Pride pa trenutek, ko mu zatrepeta duša — takrat ga je objela umetnost. Takrat mu postane vse jasno in enostavno, takrat izginejo vse težave in ves balast. Ta svetli trenutek pa je minljiv, zato si ga mora umetnik dobro v

spominu ohraniti in imeti v sebi moč, da si ga s svojo voljo na novo oživi. Tako približno se rodi umotvor v umetniku. Nato pa sledi drugi štadij, to je realizacija. Pri tem delu mora biti umetnik ves zbran. Funkcije duše, možganov in čutov morajo biti v medsebojni harmoniji. Sicer ima včasih glavno besedo duša, včasih misel ali občutki — po potrebi. Vse to še mora znati umetnik regulirati.

Kar sem tu povedal, velja v splošnem tudi za moje delo na Ahacljevi cesti . . . Veža je prehod s ceste na dvorišče, nekak hodnik, ne pa centralen prostor. Kompozicija naj se torej razvija spotoma. Skupine, oziroma prizori so prikazni, nekaki simboli življenjskih zgodb. Kompozicija se začne na desni pri vhodu s ceste z »Brezdomci« ali bolje s »Hrepenenjem po domačiji.« Ker se razvija stopnjema, kakor hodi gledalec skozi vežo, je druga skupina nasproti prvi na levi in predstavlja v sejalcu »Domačijo«. In tako se razvija kompozicija naprej: na desni je »Selitev«, na levi »Gradnja«, dalje na desni »Delo«, na levi »Družina«. Skupine so si med seboj formalno podobne, kar odgovarja enotnosti zamisleka. Prednje figure stojijo tik nad venčnim zidcem približno 1 do 2 m za resnično ploskvijo oboka. Vse drugo je potisnjeno bolj nazaj. Nad »Brezdomci« je leteč oblak, nad »Sejalcem« pomladanski v male skupine nabrani oblaki, nad »Selitvijo« je težek temen oblak, ki breme glavne figure še bolj obtežuje, nad »Gradnjo« so tenki megleni oblaki — že soparno mestno ozračje, nad »Delom« je modro nebo in samo majhni oblaki, očitno vroč dan, pri »Družini« pa so se oblaki zbrali kot venček okrog matere in otroka.

Človek je družabno bitje, ustvarjen za skupno radost in skupno trpljenje in njegovo življenje je toliko vredno, kolikor ga da svojemu bližnjemu. Iz ljubezni se je rodilo življenje, ljubezen ga hrani, ljubezen olepšava in poveličuje. Če bi človek poslušal besede, ki se oglašajo v njem v blaženih trenutkih, ko ga razsvetli pamet, ter bi jim sledil, bi ustvaril lepše življenje sebi in drugim, kot pa si ga je ustvaril s svojo neumnostjo.

Pa človek je zagonetno bitje, samemu sebi skrivnost. Duh je in materija in oboje hoče živeti. Dobro je v njem in slabo, mehek je ko cunjca, trd kakor kamen, razdvojen v sebi, razdvojen s sočlovekom in z vso naravo. Eden vleče sem, drugi tja — in boj se začne. Tedaj išče človek človeka.

Ko se spoji duša s telesom in zasije človeku luč življenja, tedaj mu je ves svet tovariš, kakor da bi se bilo vse, kar ga obdaja, porodilo obenem z njim. Sonce, luna, zvezde in zemlja, dan, mrak, noč, človek, živali, rastline — stari znanci so si, otroci enega očeta, oblikovani iz enake snovi, podvrženi istim zakonom, določeni istemu namenu, tovariši, da brez vprašanj in brez pomislekov uživajo skupaj življenje v dobrem in slabem, dokler jim sije dan.

Joj! Kako skrivnostna je sila življenja! Enega dviga, drugega tlači k tlom. Gladka je temu pot v večnost, oni pa se opoteka in pada, obložen s presilnim bremenom. Enega žene na desno, drugega na levo. In če se nekateri trudijo in skup znašajo, se že priklatijo drugi, ki raznašajo. Vsak ima pač svojo pamet, vsak po svoje posebne težave in brige. Dnevi beže. Volja peša. — In ko se hoče človek sredi dela utrujen odpočiti, opazi, da je sam. Vsi so šli, po svojih poslih.

Ko sem stal na križpotju svojega življenja in gledal v bodočnost, je bila v našem kulturnem življenju duševna puščoba. Zadnji pomembni umetnik, slikar Janez Wolf, je pravkar umrl. Njegovo življenje je bilo poniževanje in garanje za vsakdanji kruh. Domovina ga ni potrebovala. Umril je, ne da bi mogli dozoreti najlepši sadovi njegovega velikega talenta.

Zdaj pa je prišlo vprašanje: Kaj in kako? Okoli nas je bila kulturna puščoba . . . Čutili smo, da nismo rojeni le samim sebi v zadoščenje, ampak da imamo dolžnosti do sočloveka in naroda . . . Bili smo idealisti, verovali smo v človeško pamet, v moč ljubezni, v dobro voljo, zoperstavljali smo se zanikrnosti in neumnosti takratne sodobnosti, kakor se moramo zoperstavljati zanikrnosti in neumnosti današnje sodobnosti ter iskati in kazati izhod v lepše življenje. Obremenjeni smo bili s človekoljubjem, domoljubjem in drugimi takimi nemodernimi lastnostmi. Zato smo tudi verovali v dolžnosti, ki nas vežejo na domovino.

Godilo pa se je takrat nekaj, kakor če skopni spomladi sneg in puhti iz črne zemlje in poganja in zeleni. Oglašati so se začeli poeti kar po vrsti, kakor tički, če posije sonce: Kette, Murn, Župančič, Cankar in še mnogo drugih. Božji dih je zavel po naši revščini in zbudil mlado, plaho hrepenenje v žareče življenje.

Pa pastirji naroda ga niso spoznali.

. . . Spoznal sem in spoznali smo vsi, kar nas je družila skupna volja, da smo za dolgo časa opravili in da moramo začeti na novo v domovini šele potem, ko se bomo izkazali in uveljavili v tujini.

Skrivnostno je naše življenje. Duh se meša z materijo. Vse se giblje in se spreminja in se podi skozi večnost brez miru in brez oddiha. Nikdar potolaženi hrepenimo v paradiž, pa teža materije nas meče ob tla. Sonce nas obseva in noč objema naše utrujene ude. Ljubezen in sovraštvo, radost in trpljenje, svetloba in tema — táko je naše življenje. In spoznavati smisel teh skrivnosti, jih preživljati in jih razodevati, to je stvar umetnikova. S srečnimi vriskati, s trpečimi trpeti, zanikrne dramiti, slepe voditi, bolne tolažiti, zdrave spodbujati — to je stvar umetnikova.

Poglejte starega Rembrandta! V svoji zapuščenosti in sramoti je ustvarjal najlepše umotvore, kar jih more zamisliti človeški duh. Poglejte Tiziana! Kuga mu je morala v njegovem devetindevetdesetem letu iztrgati čopič iz rok, ker ni hotel zlepa umreti. Poglejte Michelangela in njegovo sikstinsko kapelo.

. . . Torej: pogum! Naprej, čez drn in strn, naprej tja, kjer se v megleni daljavi odpirajo nebesa!

Če pa je umetnost le nepotrebno razkošje, zapravljanje, plod bolne domišljije, potem pa se zdramimo in streznimo. Razdejajmo vse, kar je kdaj ustvaril slovenski duh! Pokončajmo spomine preteklosti! Požgimo knjižnice, muzeje, Narodno galerijo, požgimo Prešerna, Cankarja in dela vseh onih, ki so odpirali svojo dušo narodu v čast in korist! Odločimo se! Začnimo, da izbrišemo hinavščino iz svojih duš in laž iz svojih ust! Kajti boljša je bridka resnica, kakor hinavska laž!

Narod, iz katerega se je rodilo toliko znamenitih mož, umetnikov in znanstvenikov, med njimi takih, ki bi bili v veselje vsakemu drugemu narodu, ni zadnji med zadnjimi. Lahko bi bil še celo imeniten in častivreden, če ne bi bilo v njem nekaj narobe. Nadarjen je ta narod, priden, delaven, vztrajen in potrpežljiv. Z delom svojih rok in svojega razuma vzdržuje gospodarska podjetja, banke, posojilnice, zavarovalnice, dobrodelne zavode, prosvetne in manj prosvetne družbe, od njegove štedljivosti žive razna podjetja, zabavišča, kino in druge komedije, naš narod redi kaj mastno domače in tuje špekulante, plačuje pošteno svoje davke in še nameček in ne vpraša: zakaj? Pa si vendar prihrani — zdaj pa malo bolj potihem, da nas ne slišijo kaki grabeži in mu vzamejo še tisto, kar bom zdajle povedal — pa si prihrani še nekaj milijard za svoje razkošje. Pameten narod to! Tem večja sramota zanj, ki se spominja svojih umetnikov šele tedaj, ko so jih že črvi pojedli, jih časti in jim postavlja spomenike, ko se za žive ne briga in jih pusti bedno poginiti.

Kdo je temu kriv? Ali mar kmet in njegovi hlapci in dekle ali so morda delavci zakrivali to nesrečo? Ne, mi, smetana naroda, od tuje učenosti in laži napitani škrici smo temu krivi, tisti, ki mu z zvijačo pamet mešajo, da bi ga laglje oskubili, in oni drugi, ki vse vedo, ki znajo z besedo kozolce preobračati, pa ničesar ne store. Ti so krivi.

Če smo že za kaj, če smo mi še mi, če smo vredna bitja božje modrosti, potem podžgimo svojo voljo z ognjem vere ter začnimo!

Če pa smo le pajaci, zanikrni cagavci in jokave šleve, no — potem utihnimo, sklonimo glave in čakajmo vdano, da nas usoda zmelje in prekuha.

Moji dnevi so pri kraju. Kar je bilo, se podira. Čas beži. Nova doba prihaja.

Le to vam moram še povedati, da so vse umetnostne panoge vzlic veliki razliki v svojih izraževalnih sredstvih tesno povezane med seboj in da tvorijo šele združene vse skupaj umetniško celoto. Res je, da so nekatere umetnostne panoge sorodnejše med seboj kot pa druge, tako npr. muzika in slikarstvo, kakršnega jaz pojmujem, to je v bistvu zavedno barvno izražanje. Saj slišimo dostikrat govoriti o barvnosti v muziki ali o muziki v slikarstvu. To sorodstvo izvira iz dejstva, da so glasovi kakor tudi barva človeku in vsej njegovi okolici dani že od vsega početka in da se poslužujeta muzik in slikar teh sredstev ter jih istotako oddajata neposredno, razumljivo in sprejemljivo za vsakogar, kdor ima dušo.

Šele ko je stara slikarska umetnost že skoraj popolnoma omagala in se je začul klic: Nazaj k naravi! tedaj šele so se odprle oči nekaterim od Boga obdarjenim umetnikom in razumeli so klic. Zavedeli so se svojega poklica in začeli črpati iz narave moč, ki jih je po dolgem iskanju in učenju pripeljala na pot do tiste točke, ki jo jaz imenujem slikarstvo, t. j. zavedno razodevanje svojih duhovnih doživljajev poglavitno z barvami.

Z njo (barvnostjo) se šele pričinja novo, bodoče, zavedno izražanje. Žal so se že pojavile motnje, ki so zastavile pot temu zdravemu in krepkemu razvoju. Razumljivo! Kaj hočete! Poglejte daleč naokrog! Povsod se podira!

Neumnost in vse grehote, ki izvirajo iz nje, gospoduje danes po svetu. Človeška družba je v groznem razkroju. Kako naj torej umetnost v tem zatohlem ozračju zdravo diha? Pa potrpite, vse mine in tudi to bo minilo!

Moje trudne oči so se odprle. Zmeden, potr, v strahotne misli zaptljen, blodim skoz meglene skrivnosti življenja. Temni se, mrzel veter joka žalostno okoli mene, sneg mi puha v obraz, mrak pada na zemljo. In kakor takrat, ko so me onemoglega, srtega, nezavestnega prepeljali v bolnišnico, — kakor takrat se mi prikazujejo pošastne prikazni . . . v dolgih procesijah blodijo proti robu zevajočega brezna in padajo, padajo in se pogrezajo v neskončno praznoto. Temno nebo žari. Zamolklo bobnenje mi bobni iz daljave. In iz teme zaslišim otožno vpitje človeka: »O Bog, moj Bog, odkrij mi svoje skrivnosti, razodeni mi zakaj? zakaj? zakaj vse to?

Tihota vsepovsod, noč pada na zemljo.

Človek je proizvod življenja in časa, kateremu ne more ubežati. Tudi največji genij se ne more ogniti vsem zablodam dobe, v kateri živi.

Današnji časi so strahotni. Kamor pogledate, le groza in peklensko morenje. Še hujši dnevi se nam obetajo. Pa potrpite! Vse mine in tudi to bo minilo, ko se razdivjajo zablodne strasti nesrečnega človeštva. Zdi se mi, kakor da se tam v daljavi za umazanimi meglami, ki se vlačijo dušljivo okoli nas, že medlo svetli.

Takrat kadar bo narod v duhovni harmoniji s svojimi umetniki in z vsemi kulturnimi delavci v skupnem zavednem delu mogel uživati sadove svojega vestnega prizadevanja, takrat se bo smel tudi upravičeno ponašati s svojo lastno slovensko umetnostjo in kulturo.

Čim močnejša osebnost, tem močnejša je njegova umetnost in tem močnejši vpliv na narod, iz katerega se je rodil ali med katerim stalno živi. Čim več je takih osebnosti, ki se seveda med seboj razlikujejo, ker so pač osebnosti, tem kulturno bogatejši in osebnejši je narod sam, kajti v močnih osebnostih so združene vse močne lastnosti naroda samega.

Vdanost, zaupanje in pokorščina so res prav genjive lastnosti — ampak za poštenega umetnika, ki hrepeni po spoznanju in ki naj oznanja lepoto in svetost življenja, se take slabosti kar nič ne spodobijo.

Mika vas slišati, kaj mislim o naših mladih in najmlajših? . . . Ne vem ali so se Slovenci morda res v čem pregrešili ali pa jih Bog prav posebno ljubi, da jim pošilja toliko nadlog. Kakor gob po dežju vas je zraslo! Od vseh vetrov naše mile domovine ste se zbrali . . . in skoraj vsi ste dobre volje, le malo čemernežev je med vami. Naj se vas Bog usmili! . . . Pisana družba je to, kakor je pisano naše življenje, precej prepleskano z internacionalnim modernizmom. Eni so trdnejši, drugi šibkejši, kakor je pač predpisano v zakonih tega življenja. Nekateri med njimi so take vrste, ki hodijo nazaj kakor raki, ker jih je strah pred samim seboj. Ti so izgubljeni in bodo črtani iz življenja umetnosti, kajti življenje gre naprej, za nami so spomini

in sanje. So pa zopet drugi, ki kolebajo sem ter tja, ker se ne vedo, kam dejati, ne morejo ne naprej ne nazaj. Reveži so bolehní, tesno jim je pri srcu in njih duše so plahe. Morda jih ozdravi čas? Morda jih vrže življenje ob tla? Pa še drugačne vrste tičkov premore naš rodovitni narod, ki so bolj-šega zdravja in jim ne zmanjkuje sape. Vrste se v kolobarjih, eden naprej, drugi za njim, kakor psi za mačko. To so naši sodobniki, modernisti, aktivisti, mašínisti in kolektivisti. Prav radi tudi slišijo, če se jih imenuje revolucionarce, ker jim to dobro de. Ker so dinamični, lahko preskakujejo iz enega kolobarja v drugega, in utegne se pri tem zgoditi, da odleti ta ali oni preko tira in se znajde tam kje ob strani, kjer ima potem priliko iztрезnjen preišljevatí, kam naj jo sedaj krene. Le enega pa iščejo moje oči. Kje je tisti, ki koraka naprej kakor Mojzes skozi puščavo, stremeč v življenje in kazoč mlademu zarodu pot v obljubljeno deželo? Kje je? Moje oči ga ne vidijo. Morda se še kje skriva in se nam razodene, ko pride njegova ura. Morda ga slovenska mati še ni rodila. Pride pa gotovo, prav gotovo pride, ker ga naš narod potrebuje.

Le v duhu je naša svoboda. Tu ni carinskih mej, nikdo ne vpraša, koliko milijonov cekinov premore narod, iz katerega si se rodil. Tu smo enaki med enakimi. Vzbudimo se in obrnimo svojo pot, da nas usoda ne iznenadi.

Umetnost je materializacija duha po volji neke skrivnostne, s človekom tesno združene sile. Je torej bistven del človeka in zato potrebna človeštvu in posamezniku, in ker je znanost dognala, da spada tudi proletarec v družbo pravega človeka, torej tudi temu. Brez umetnosti bi bil človek pohabljenec kakor tiger brez krvoločnosti.

Vse stvari na svetu, materija in duh, drobci in celote žive razgibane od dveh mogočih sil v medsebojni odvisnosti, v neprestanem menjavanju in izpreminjanju, in kadar bi ponehale te sile, tedaj se podere svet. Istemu zakonu je podvržen človeški rod, ravno tako posameznik kakor tudi pravi umetnik, seveda vsak na svoj način, po količini svoje energije.

Vsakemu človeku je dano toliko energije, kolikor je potrebuje, da prehodi določeno pot do konca. Če mu pridejo naproti nepričakovane sile in ga tarejo skrbi in beda in se mu krči srce v gneči neumnosti, da ga jame zapuščati pogum, tedaj se ga usmili Bog in mu da zreti košček svoje neskončnosti, da more zopet sesati sok življenja kjerkoli: iz žarkov sonca, iz teme noči, iz radosti srečnih, iz solz zavrženih, iz duha lilije, iz daljave zvezd, iz paradíža mladosti, iz temne zarje bodočnosti.

Oh, toliko jih je, da se mi kar v glavi vrti, če se oziram naokoli. Po vseh kotih in krajih strašijo in razsipavajo drobce lepote. Iz starih časov prihajajo in se mešajo s sodobnostjo kakor sanje z resničnostjo. Bogata in pestra družba, veliki in majhni, žalostni in veseli. Kar vse navprek jih ljubim, najsi bo že zaradi oblikovalne sile, zaradi lepote fantazije, širokosti duše, bistrosti očesa ali zaradi nežnosti čustvovanja — kar navprek jih ljubim, kakor vsakega v trenutku, ko mu duša zapoje. Iz te pisane družbe spominov, sanj in vsakdanjosti pa rastejo mogočne prikazni iz davnih, zlatih

dni, duhovi — iz nebes nam v tolažbo poslani, brezčasni, brezsmrtni: Michelangelo, Rembrandt, Tintoretto. Grünewald, El Greco . . .

Nimam več mnogo časa, zlasti ker mi jemljejo življenjske nadloge več kot polovico življenja. Hiteti moram, da me čas ne prehitii.

Za nas je samo ena pot, če nočemo, da nas preplavi valovje tuje kulture, če nočemo umreti: otresimo se tujega vpliva, da moremo priti sploh kdaj do svojega začetka. Ne bodimo oskrbniki tujega bogastva, ampak postanimo gospodarji svojega, četudi skromnega posestva.

Razum posluša, pamet spoznava, volja odloča.

V hudih časih se najlažje spozna vrednost človeka.

Ne odlašaj — dnevi beže — in vsak trenutek je košček življenja.

Zberite se, pastirji naroda, župani, šefi, upravni svetniki, kasirji, tajniki, in se pogovorite! Kar hitro začnite, dokler je še čas, ker ure beže in lučka le še slabotno brli!

Zastopniki slovenske umetnosti nimajo sploh nobenih pravic, izobčeni so iz človeške družbe, proletarci so najnižje vrste.

Tedaj je prišel Juš Kozak in razgovor pretrgal. Njegov prihod je Jakopiča vrgel v drugi svet njegovih misli.

Iz napada na razmere in ljudi je prešel počasi na svojo vero v umetnost. Nič ni govoril o sebi, le o umetnosti sploh, ki sproti odrešuje človeštvo. V njem je bila goreča, smel bi reči že religiozna zavest, da je umetnost nad vse, ker more edino ona po njegovem prepričanju združevati v sebi najlepše vse človeško in božje, filozofijo, znanost in religijo. V njej se zrcali vse stvarstvo, še več, v njej celo vse stvarstvo živi, ker je umetnost vseobsegajoča kakor narava sama. Sedeminšestdesetletni mojster nam je tako izpovedoval svoj v umetnost usmerjeni in v njej in iz nje vsemogoče živeči panteistični credo umetnika — ustvarjalca.

Nato se je spet opravičeval, ker nam nima kaj ponuditi.

»Razgovor in srečanje z vami je več ko vse drugo!« je iskreno in nekonvencionalno pripomnil Krleža. Juš pa je dostavil: »Kaj češ, Jakopič, politiki nam režejo tenak kruh. Nekateri pravijo, da moramo biti zadovoljni z drobtinami, ki ostanejo na njihovih mizah.« Nehote ga je s tem spet izzval v poglavje, ki smo ga prej že zaključili. Morda je tudi Jakopič začutil, da še ni povedal vsega, kar se že dolgo sproti nabira v njem. Zato je zdaj še huje planil na politiko in politike. S sedeža ga je kar vrglo, da se je začel prestopati po sobi. Zaradi politike in politikov je bil zelo prizadet. Zato v svojem izpadu ni nič kaj zbiral besed, ki so kar bruhale iz njega. Obredli in oplazili smo vse, kar nam je priletelo v misel in besedo. Le Krleža je bil redkobeseden. Komaj da je kaj pripomnil. Saj tudi ni prišel do prave besede, ker sta jo Juš in Jakopič drug drugemu prevzemala. Celu na društvo narodov se je obrnil razgovor in na razočaranje, ki ga je kaj hitro po svoji ustano-

vitvi pripravilo vsem, ki jim je v začetku vlivalo upanje, da se bo svet vendarle spremenil. V slikarjevi čumnati so se kar vsipale obtožbe nanj.

»Društvo narodov, ki bi moralo biti svetovni človečanski parlament«, je dejal Jakopič, »se je skazilo in spreverglo v farso fraz in zahrbtnega kovarstva novih vojn, ne pa miru med narodi. Zaradi miru v človeštvu je bilo ustanovljeno. Kovarni politiki pa mu ne puste, da bi izpolnjevalo svoje poslanstvo.« Za hip je ustavil besedo in korak, nemirni roki pa je vtaknil vsako zase v telovnikov žep, kakor da še premišljuje, ali naj izreče besedo, ki mu je bila že na jeziku. S pogledom nas je strmo preletel vse tri, nato pa vrgel besedo z jezika.

»To je svetovni politični bordel.«

Tako zelo se je razvnel in sipal kar naprej slapove jeze na politiko in politike. Tudi domačih ni izvzel, saj je bil zaradi njihove toposti v razmerju do umetnosti dovolj osebno prizadet. Toda njegova prizadetost je segla globlje. Nikogar ni imenoval imenoma. Govoril je o politikih kakor o nekih posebnih bioloških tipih.

»Uboge duševne reve so in faloti . . .« je brž dostavil.

Zdelo se mi je tedaj, da slišim podoben gromonosni glas, ki ga je nekoč vrgel v svet starec z Jasne Poljane. Nekaj vizionarnega je bilo v Jakopičevih besedah, ko je začel govoriti, da temu svetu ni več pomoči, da mora zginiti, ker ga nihče več ne bo rešil.

»Prišla bo velika katastrofa, strašna kakor vesoljni potop, ki bo obračunala z vsem.«

Govoril je, kakor da vidi pred seboj vizijo konca krivičnega in zločinskega sveta. Slutil je katastrofo, v katero je zaradi nepazljivosti, nesposobnosti in malomarnosti zgrmel svet že čez tri leta.

»Človek poedinec je postal čisto brez moči, nebogljen stoji pred vsem tem.« Glas mu je spet otožno melodično drhtel in oči so se znova orosile.

Prav tako kakor so bile vizionarne njegove besede prekletstva sveta in razmer v njem, pa je že naslednji trenutek izpovedoval svojo nič manj vizionarno, skoraj že mistično vero v neko višjo in dobrotljivo usodo, po kateri bo vendarle nekega dne našlo človeštvo iz te katastrofe novo, odrešilno pot.

»To se mora zgoditi! Kako bo to in kdaj, ne vem. Jaz bržkone tega ne bom več doživel.«

Njegov glas, ki je imel še malo prej oster prizvok, da je kar rezal zrak in sekal v srce, je prešel po kratkem predihu spet v topel, blag sordino. Zamaknjen v svoje misli in vero je zdaj gledal predse, v nedogled. Kakor da so se razmaknile stene njegovega bednega ateljeja in kakor da vabijo prej nemirno mahajoče, zdaj pa ob njegovi goreči vizionarni veri z njim vred pomirjene roke ves svet in vse človeštvo v svoj objem. V objem neizmerne ljubezni, v planet od umetnosti prežarjenega in kakor na njegovih slikah v pestre, žive barve presvetljenega sveta. Kakor da z vsem srcem in dušo velikega umetnika in biblijskega očaka kliče širni svet in vse človeštvo v svoj mali atelje med slike, rože, pajke in miške.

»Dokler bo na svetu en sam pošten človek, človeštvo ne bo propadlo. Če pa propade sedanji svet, kakršen je, ne bomo točili solz za njim.«

Nato se je spomnil nekaterih svojih drobnih poti, ko je moral pogosto hoditi od Poncija do Pilata, če je hotel kaj doseči. Saj se ni potegoval zgolj zase, zase celo najmanj, pač pa za mnoge druge. Tudi paviljona ni zgradil le zaradi sebe. Če je zvedel, da je kdo v hudi stiski, mu je skušal pomagati

vsaj z dobro in tolažljivo besedo, ki je bila tudi njemu večkrat edina pomoč. Tudi mnogi berači so imeli dobrotnika v njem. Konjem je kar na cesti rad dajal sladkorne kocke, ki si jih je pri kavi v kavarni pritrgal.

Ko je malo prej spet sedel, je zagledal, da se nekaj drobnega giblje po mizi. Kar zadrželo je v njem. Ustrašil se je, če ni vendarle pri njem kakšen neprijeten gost. Tudi Krleža je opazil stvarco in stopil bliže.

»Pikapolonca!« je pripomnil in se umaknil zaskrbljenemu Jakopiču.

»Sreča! Vidite, da človek ne sme obupati. Javila se je, ker sem jo prej pozabil omeniti,« se je otroško omeščal Jakopič. Pozabil je, da jo je bil že v začetku srečanja vzel v opomnjo.

»Kaj pa škorpionov nimaš nič?«

Jušu njegova hudomušna žilica ni dala miru.

»Ne, teh pa tu nimam, ti so zunaj . . . tam!«

Stegnil je roko, kakor da jo hoče poriniti skozi zaprta vrata v svet mesta ob kanalu. Nato pa je čez hip dostavil odločno in trdo:

»Jaz hočem biti svoboden. Reven ali bogat, delati hočem le tisto, kar čutim, da moram malati. Kiča za trg jaz delati ne morem, čeprav sem žalibog v zadnjem času prisiljen opravljati stvari, ki mi ne gredo čisto od srca, ker ne bi rad klavrno in premagan poginil.«

Kaj je s tem mislil, nam ni več povedal. Morda kakšne portrete ali kaj podobnega, ki jih je moral prilagajati bolj okusu naročnikov, a še to se mu nikoli ni povsem posrečilo, ker mu pač ni šlo. Takrat je bil nevoljen nad samim seboj in nad tem, kar je mogoče napravil, čeprav ne vem niti za en tak primer, ki bi mu kazil čast. Nikoli ni stopil iz risa svoje umetnosti.

Kakor hitro je stopil iz svojega ateljeja na cesto, kakor hitro se je po delu, ki mu je bila edina uteha in rešnjica, znašel med ljudmi na ulici ali v kavarni, se je že rad vtihotapil vanj nemir ogorčenja. Njegova občutljivost za krivice tega sveta ni bila nič manjša kakor pri Cankarju, čeprav v Jakopičevem umetniškem delu ni čutiti enakega jasnega protesta, kakor je v marsikakšnem Cankarjevem delu. Svet Jakopičevega ustvarjalnega dela je vizionarni svet kozmosa, ki se preblisne v dinamičnem ritmu in melodiji prelivajočih se in neprelivajočih se barv v kompozicijo višje realnosti in umetnikove subjektivne impresije notranjega videnja, ki je več kakor le impresija.

Ko se je spomnil, koliko poti je bilo potrebnih pri raznih javnih in političnih dejavnikih, da je dobil zasilno službo slikar Tratnik, ki bolehen ni mogel več živeti od svojega umetniškega dela, je govoril s potrtnim glasom človeka, ki mu je hudo, zelo hudo, da je tako bridka usoda umetnika pri narodu, ki mu je nad vse drag in brez katerega ni njega in njegove umetnosti. Ni ga ljubil z nič manjšo ljubeznijo kakor Prešeren in Cankar. Sam se ni hotel Jakopič ukloniti nikoli, da bi šel v kakšno službo. Hotel je in je tudi služil do smrti le umetnosti. Čutil je, da je v tem njegovo poslanstvo in smisel življenja človeka in umetnika. Čeprav je večkrat vzkipele in se uprl, je nekega dne spoznal, da mu je trpljenje prav tako usojeno kakor ustvarjanje.

Juš je prejšnji dan hotel, da bi nam Jakopič kaj povedal tudi o svoji veliki freski na stropu v veži stanovanjske hiše na Ahacljevi cesti. Rekel je celo, da bi ga rad zvabil tja, kjer bi nam Jakopič na kraju samem govoril

o delu, ki si ga je dolgo želel, a je, žal, prišlo naročilo zanj tako pozno. Vedeli smo, da je ta freska njegova bolečina.

Kaj vse je zakrivilo, da je začela ta edinstvena ustvaritev v slovenskem posvetnem slikarstvu tako hitro izgubljati svoj sijaj, kdo more prepričljivo to povedati? Kaj je res edini vzrok v tem, da jo je slikal pastelno in ker se baje ni držal pri mešanju barv preizkušenih starih zakonov, ki jih terja slikanje fresk? Mogoče. Nobena razlaga, kar sem jih kdaj slišal, me ne zadovoljuje, kajti hkrati z njo sem slišal tudi omalovažujoče pripombe k zamisli in izvedbi sami. Naj bo, kakor hoče: Jakopičeva velika freska na Ahacljevi cesti je najpomembnejša socialna freska v naši likovni umetnosti. Tudi Leonardu da Vinciju očitajo nekateri, da je pri slikanju zadnje večerje v refektoriju samostana Svete Marije v Milanu pri mešanju barv preveč eksperimentiral, ker je večni iskalec in eksperimentator hotel iznajti neki nov način v pripravljanju barv za slikanje fresk. Drugi spet trde, da je to veledelo začelo propadati zgolj zaradi vlage, ki se je zagrizla v steno ob neki povodnji, ko je voda napolnila ves refektorij tja do stropa. Kdo ve in komu je verjeti? Ali mogoče nista za propadanje Jakopičevega umotvora skrivata tudi ljubljanska megla in vlaga, s katero je ljubljanski zrak pogosto prenasičen, da strupi in medli tudi ljudi ter mehča možgane? Zlasti danes, ko je še prenasičen z izpuhi zgorele nafte in bencina?

Že več let hodim od časa do časa v vežo hiše nekdanje Ahacljeve ceste, ki je po vojni dobila ime po črnogorskem bardu Njegošu. Prenekateri prebivalec hiše, ki je prišel mimo, me je že začudeno gledal, kaj stegujem glavo gor proti obokanemu stropu, kjer osamljena in prepuščena sama sebi odmira Jakopičeva freska. V ospredju oboka je že čisto zbledela. Pred leti sem še razložil figure in barve, zdaj pa je tam le še velika, nerazločna in zmazana temna lisa. Najbolj še kljubujejo smrti trije kopači na levi in trije delavci v sredini leve stene, ki postavljajo steber. Begunci na desni vedno bolj izgubljajo svoje barve, čeprav so obrisi njihovih figur še zmeraj zaznavni. Kako dolgo še? Kakor človeško truplo po kugi tudi tu počasi vse črni. Ali ni nobene pomoči več? Restavratorji delajo danes že čudeže, ko rešujejo več stoletij stare svete podobe in freske. Ali ni Jakopičeva freska vredna vsaj tolikšne restavratorske in mecenske pozornosti kakor kakšna stara podoba vaškega svetnika? So nekateri, ki vidijo v svoji starinarski strasti v vsaki stari razdrapani svetniški ali gosposki podobi, v vsakem kipu meščana ali aristokrata že umetnino, ki jo je treba rešiti in obnoviti, ker je pač podoba svetnika ali kakšnega drugega imenitnega moža, čeprav se pri marsikateri podobi ali kipu niti ne ve, kdo ju je naredil — tujec ali domačin in koga nam kaže. Jakopičeva freska ne kaže ne svetnikov ne imenitnikov iz vladajočega sveta — sami preprosti ljudje so, oni, ki v znoju delajo in se mučijo z zemljo, drugi, ki beže pred požarom kakor ljudje v bibliji pred vesoljnim potopom, drugi postavljajo steber. Sami preprosti, delovni ljudje. Dovolj mojstrov — restavratorjev imamo. Ali ni nobenega, ki bi se z isto ljubeznijo, skrbjo in veččino posvetil obnovitvi in ohranitvi Jakopičeve freske, kakor se posveča svetnikom in nekdanjim plemičem in meščanskim velmožem? Vem, restavrator mora svojo osebno darovitost podrediti in žrtvovati stilu podobe, ki jo odkriva in obnavlja. Ali mojster Jakopič ni vreden takšne žrtve, ki bi jo naj spodbudila tudi primerna gmotna podpora? Danes se da vse narediti, če se le hoče. Tudi tehnika restavratorstva je v atomskem veku tako napredovala, da bi ob zadostni gmotni podpori in

požrtvovalni umetniški prizadevnosti zmogla vsaj to, da se ohrani tisto, kar je ostalo. Prepiramo se zaradi spomenika Jakopiču, pa smo spomenik, ki si ga je postavil sam, podrli, in fresko prepuščamo že štirideset let poginu.

Ko se je Jakopič na koncu našega srečanja spet vrnil k umetnosti, k svoji veri v njo, ni bilo nobenega dvoma več v njem in nobene jeze. Tako se je v življenju zmeraj znova pomirjal in se vedno znova zavedal, da kljub tožbam in kletvam, ki jih včasih izreka na levo in desno, dobro ve, da mora kakor nazareški tesar in kakor Prešernov pevec konec koncev potrpežljivo nositi križ do kraja, če hoče, da bo izpolnjeno vsaj nekaj tistega, kar čuti in doživlja v sebi in kar terja od njega visoka služba umetnosti.

Bil je res svečenik umetnosti.

S skromnimi besedami zahvale smo se poslovili od njega. Komaj da smo jih zmogli. Bržkone se je vsak bal, da ne bi s kakšno odvečno ali vnanjo vljudnostno besedo pokvaril občutja in ozračja, ki ga je ustvarila Jakopičeva zadnja, poslovilna, v izbranem, skoraj svečanem slovenskem jeziku govorjena beseda.

Ko smo stopili na dvorišče in od tam na cesto, smo nekaj časa molčali. Nobena beseda nam ni hotela iz ust, čeprav je v nas kar kipelo misli in čustev.

Krleža se je prvi opogumil in pretrgal molk. Ni vzdržal. Vsaj nekaj je moralo na dan. Povedal je, kako se je komaj zadržal, da ni izbruhnil pred Jakopičem v jok. Z Jušem sva osupnila in ga strmo pogledala. Takšne izjave še nisva od bojevitega Krleže, ki so mu mnogi celo večkrat očitali cinizem, slišala nikoli — ne prej ne pozneje. Tako ga je presunilo, kar je videl, slišal in doživel. Tudi vse tisto, kar je doživel v Zagrebu sam. V njem so brnele že prenapete strune, ki lahko zdaj zdaj počijo. Kakor da so bile »Balade« zadnji krik upanja in upora.

Na tihem sem se spomnil: gornje je doživel in rekel tisti intimni lirik, ki ga še tudi danes premalo poznamo.

Jakopičeve besede in njegov atelje, vse, kar smo videli in slišali, vse je hodilo z nami.

Kakor da hodimo v nekem začaranem krogu. Vanj nas ni vrglo le moreče vzdušje nenavadnega slikarjevega ateljeja. V ris nas je zajel tudi čarobnik barv in goreči povednik svoje mistične vere v človeka in stvarstvo in v barve.

Kljub vsemu.

Beseda je spet počasi dala besedo. Drug drugemu smo začeli izpovedovati, kaj vse smo videli, slišali in doživeli. Znova je začelo kipeti v nas.

Ker se je ulila ploha, smo morali stopiti za hip v neko vežo na Napoleonomem trgu.

In spet smo obmolknili.

Kakor da gledamo skozi zidove in ulice tja dol, kjer je ostal Jakopič sam v svojem ateljeju med svežim in uvelim cvetjem, med pajki in mišmi in srečonosilko pikopolonico. Tam, kjer lopatita na dvorišču delavca premog in prašita z njim. Kjer smrdi po kislem zelju, po človeškem znoju in konjskih figah, kjer se med blatom v kalnih lužah zrcalita gnus in bridkost človeškega življenja, stiske in tegobe umetnika.

Nenadoma se je Krleža odtrgal od naju in planil na cesto in v dež.

»Kaj pa je?« je Juš začudeno vprašal. Nič mu nisem odgovoril, ker sem vedel, da ve kakor jaz. Pesnik »Balad Petrice Kerempuha« ni mogel več vzdržati. Solze so ga le premagale, a jih ni hotel pokazati pred nama, čeprav so bile solze moške in prizadetost takrat in še pozneje od leve in desne večkrat obrekovanega in opljuvanega pesnika, kerempuhovskega upornika s tenkoslušno liro.

Boj za umetnost je večna, kakor je večni boj za socialne pravice in svobodo.

Bržkone jih je sprožil Juš, ker je začel pripovedovati o Jakopičevi skrivnostni bolezni, ki pa ji ne vedo izvira. Pred letom dni ga je napadlo prvič. Odpravljal se je že iz ateljeja domov, pa se mu je zavrtilo, da je padel po tleh in se zgubil v podzavest. Bajе se je ovedel šele čez dve uri. Ko se je vrnil domov, je pripovedoval svojcem, da je videl smrt in se pogovarjal z njo. Bajе mu je rekla: »Pripravi se! Kmalu pridem!« In Jakopič ji je mirno odgovoril: »Pripravljen sem!« Čez dve leti po našem obisku je svoje prvo srečanje s smrtjo in razgovor z njo opisal sam. Videti je, da je zadnja leta svojega življenja trpel za podobno boleznijo kakor Dostojevski od smrtne obsodbe dalje. Zaradi skrivnostnih videnj, ki jih povzročča, je videlo preprosto ljudstvo v njej nekaj božjega, človeku od božje oblasti poslanega, kajti beseda božjast bi naj nastala iz besed božja oblast. Drugi spet so ji некоč rekli svetega Vida ples ali kratko Vidov ples.

Stopila sva za Krležo in ga čez nekaj časa dohitela.

Nihče ni mogel spregovoriti.

Spet smo molčali, kakor da smo nemi.

Na Kongresnem trgu je Juš meni nič tebi nič zavil v Bahovčevo lekarno. Za trenutek sva ostala s Krležo sama. Zamišljen je pretrgal srhljiv molk in rekel, kakor da govori sam s seboj:

»Vidite, to je naša bodočnost! To čaka vsakogar izmed nas, ki noče kloniti tilnika pred razmerami, ki noče gospodi poljubljati 'guzice'. . . . Ali mislite, da bi Župančič kako drugače živel, če bi slučajno ne bil v teatru? Od svojih pesmi ne more živeti. Večkrat mislim na take stvari. Tolažim se samo s tem, da bom na pragu pred tako strašnim umiranjem v konjskem hlevu, kakor je Jakopičevo, vzel samokres in se ustrelil.«

Spomnil sem se, da si je Prešeren hotel dvakrat vzeti življenje. Prvič s pištolo, drugič z vrvjo. Pravijo, da je imel zanko že okoli vratu in da so ga rešili šele zadnji hip.

(Drugi dan zjutraj mi je Krleža pravil, da ni mogel zaspati do jutra, ker mu je vso noč blodila pred očmi podoba Jakopičevega ateljeja.)

Srečanja z Jakopičem s takrat Krleža ni zapisal v svoj dnevnik, čeprav je v njem zapisal marsikaj. Bržkone se mu je zdelo pregrozljivo. Ni še dolgo, kar so izšli v »Forumu« fragmenti njegovega dnevnika iz leta 1942. Nekje leto dni pred Jakopičevo smrtjo je zapisal Krleža vanj:

»Prizor iz njegovega ateljeja (maja 1936, ko so v Domžalah tiskali »Petrico«), ko sem z Jušem in Bratkom obiskal Jakopiča, je ostal nezapisan. Samo berači iz Habime v režiji Vahtangova bi mogli ustvariti tožno in brezupno žalost tiste štale, ki je rabila za delavnico slovenskemu slikarskemu Triglavu. Po vseh kotih smeti uvenelega cvetja, posušene rože v zamazanih kozarcih in steklenicah, pravi zlati okvirji in brokati, suknjene umazane dra-perije, posute z gosto moko dolgoletne prašine, biblijsko dostojanstvo lucidnega starca, ki se vede patriarhalno vzvišeno, njegov glas je pobarvan s fino

tenčico sivkaste plesnive prašine, glas od tobaka zadimljenega faringitisa, mastno smolavega kakor so tramovi rušljive strehe nad njegovo glavo, glas Nestorja slovenskega impresionizma, ki se mu oči solzijo kakor Poloniju — vse to je bilo uglaseno z brezupno žalostjo na koncu poti. Beraška starinarica, polna starih škatel, trohnela svila mašnih kázul, cela jata zlatih krilatih angelskih glavice, Stari pa govori s prizvokom bridke modrosti; kako slika cvetje . . . cvetlice, človeka ne mara, ni vreden, da bi ga malal.« On »samo cvetlice mala . . .«

Juš ni zapisal nič. Mene pa je kar nagnalo, da sem takoj drugo jutro napisal v dnevnik več strani, čeprav ga sicer nisem pisal redno.

Smrt je prišla šele čez sedem let.

Okupacija in fašistično-nacistični teror sta ga hudo pretresla, toda svoje vere tudi takrat ni izgubil, čeprav je na tihem huje trpel kakor kdajkoli. Pravijo, da tudi ni bil več tako zgovoren. Mogoče se je že bolj pogovarjal z njo, ki se mu je že nekaj let prej pokazala v podzavesti, kakor z živimi ljudmi. In če jo je predzadnji hip spet videl, ji je mogel reči z isto zavestjo in odločnostjo, kakor prvič: da je pripravljen in da se je ne boji. Njegova vest je bila mirna in čista.

Storil je vse, kar je mogel in več.

Za njim je ostalo véliko delo.

Tu je.

Živi in z njim živi tudi sam.

Še zmeraj se srečujeva.